

Onder Weg

HOOPVOL EN
INSPIREREND

NO
12

‘Daar staan wij dan,
met onze ellenlange
formulieren’
Ingrid Plantinga

‘Psalm 23 was
voor mij een
soort anker’
Rolie Barth

HET BELANG VAN
RITUELEN VOOR JONGEREN

Herkenbaar, tastbaar,
spontaan

JEUGD
SPECIAL

Schuilplaats

Voor je verder gaat... Hoe toepasselijk voor mij en voor ons als gezin. Als deze editie uitkomt, zijn we verder gegaan en bevinden we ons in een nieuwe omgeving.

Sinds september 2013 mocht ik voorganger zijn van NGK Langerak (en vanaf 1 januari 2020 van de samenwerkingsgemeente GK Langerak).

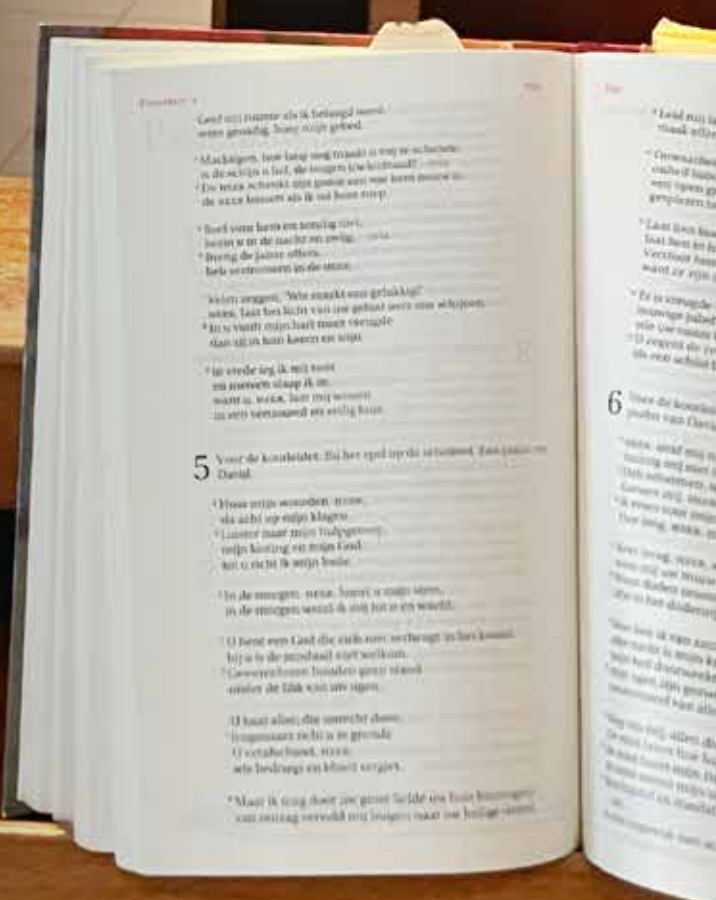
Afgelopen week liep ik even ons kerkgebouw in en schoof voor een laatste keer de kerkbanken in. Ik zocht de stilte en de rust op en liet hoogte- en dieptepunten uit het gemeentelven de revue passeren.

Wat jammer, dacht ik, dat dit gebouw op een doordeweekse dag niet openstaat. Gewoon even binnenlopen en genieten van de rust. Om te beseffen dat alles in Gods hand ligt. In Psalm 5:12 staat: 'Er is vreugde bij allen die schuilen bij u, eeuwige jubel omdat u hen beschermt, wie uw naam beminnen juichen u toe!' Voor mij betekent kerk-zijn samen schuilen bij God.

Ik voel weemoed, want mijn weg met deze gemeente gaat scheiden. Toch weet ik mij voor altijd met de gemeente verbonden. Ook wanneer ik mij mag verbinden met de gemeente in Veenendaal. Hoe mooi is dat?

Voordat ik opsta, spreek ik een dankgebed uit: 'Heer, dank U voor deze schuilplaats.' Dan sta ik op, ik mag vrijmoedig verder gaan.

HANS VEL-TROMP WORDT BINNENKORT BEVESTIGD ALS PREDIKANT VAN DE NGK VEENENDAAL

Acht minuten stil

“**W**at vonden jullie het leukste in het afgelopen seizoen?” Ik vroeg het aan de tieners met wie ik een jaar lang opgelopen had. Vooraf had ik bedacht dat ze waarschijnlijk zouden kiezen voor Levend Stratego of Hints dat we samen gespeeld hadden. Maar bij de antwoorden viel ik bijna van mijn stoel van verbazing. Voor meer dan de helft van hen was het stil zijn in de lijdenstijd, wel acht minuten lang, het hoogtepunt van het seizoen geweest. Acht minuten mediteren over het lijden van Jezus...’

Aan het woord is Ingrid Plantinga. Ze weet als jeugdwerkadviseur dat jongeren gevoelig zijn voor ervaringen en nieuwe vormen van beleving, maar het verbaasde haar wel dat ze zo sterk zouden kiezen voor verstilling, voor een ritueel. Dit vormde de aanleiding voor een zoektocht naar de betekenis van rituelen in de christelijke feesten en het alledaagse leven. Samen met kinderboekenschrijfster Willemijn de Weerd schreef ze er meerdere praktische boeken over. ‘Want jongeren hebben behoefte aan ervaringen van heiligheid. En ook voor hen is het soms heerlijk om even niet te hoeven praten, maar je geloof te beleven met je andere zintuigen.’

» Op zoek naar de taal die de Geest spreekt «

Ook Jonathan Hoekstra, jongerenwerker, ervoer de kracht van stilte en rituelen toen hij met zijn jongerengroep een weekend naar klooster Nieuw Sion ging. De stilte was niet saai, er gebeurde juist van alles in die stilte. Ook de kaarsen, liederen en vaste structuren waren een eye-opener voor hen.

Het laat zien dat zintuiglijkheid, emoties en gezamenlijkheid een belangrijke rol spelen in levens van jonge mensen, zegt Ronelle Sonnenberg in dit nummer. Daarvoor zijn allerlei verklaringen, zowel biologisch als cultureel, te geven. Hoe dan ook, het is belangrijk om in kerkelijke gemeenten en families samen op te lopen en na te denken over bestaande en nieuwe rituelen en vormen. In het besef dat daarin niet het perfecte, maar de gebrokenheid van het leven en de wonderlijke genade van Christus voorop staan. Daarom gaan we in dit jeugdwerknummer op pad. Langs het klooster en de Kliederkerk. We kijken naar bestaande rituelen en zoeken naar ruimte voor spontane vormen van geloofsexpressie, want de Geest spreekt vele talen. Daar gaan we naar op zoek.

**ANNELIES SMOUTER EN
GERANNE TAMMINGA**

>> COLOFON

OnderWeg is een inspirerend magazine voor christenen die God en de kerk liefhebben en midden in het leven staan. *OnderWeg* schrijft over relevante en actuele thema's voor christenen en bevat rubrieken over jeugdwerk, missionaire kerk-zijn en Bijbelstudie. *OnderWeg* ontstond in 2015 uit een samenvoeging van *Opbouw* en *De Reformatie*.

Redactie

Bram Beute, Jaap Cramer, Peter Hommes, Jannet de Jong, Leendert de Jong (hoofdredacteur), Pieter Kleingeld, Jordi Kooiman (webredacteur), Jacomine Oosterhoff (eindredacteur), Annelies Smouter (eindredacteur), Karel Smouter, Geranne Tamminga, Tineke Verhoeff (beeldredacteur thema), Rob van Houwelingen, Hans Schaeffer, Peter Strating, Hans Vel Tromp, Els Veurink (hoofdredacteur).

Redactieadres

Nocturnestraat 12, 7323 LC Apeldoorn, redactie@onderwegonline.nl

Lezersservice

Voor abonnementen, adreswijzigingen, opzeggingen en bezorgklachten: SPAbonneeservice, A. van Leeuwenhoekweg 34, 2408 AN Alphen aan den Rijn, 088-1102060, administratie@onderwegonline.nl.

Abonnementen

Jaarabonnement Papier Plus: € 61,50 (studenten € 30,75/Europa € 102,00/buiten Europa € 135,00).

Halfjaarabonnement Papier Plus: € 33,00.

Digitaal abonnement via een app: € 39,50 (studenten € 19,75). (Digitaal) Proefabonnement: drie maanden gratis.

Neem voor het afsluiten van een abonnement contact op met de lezersservice (zie hierboven) of vul uw aanvraag in op www.onderwegonline.nl/abonneren.

IBAN: NL89INGB0000404945 t.n.v. Gereformeerde Persvereniging OnderWeg.

Bestuur Persvereniging *OnderWeg*

Ellie Huisman, Arie Liebeek, Aad Lootens, Anko Oussoren en Hillie van de Streek.

Adverteren

Nico Postuma, 06-139 959 05, adverteren@onderwegonline.nl, www.onderwegonline.nl/adverteren.

Vormgeving

Bredewold Communicatievormgevers.
Rondweg 76, 8091 XK Wezep, 038-376 33 90, onderweg@bredewold.nl, www.bredewold.nl.

Technische realisatie en druk

Zalsman B.V., Steinfurtstraat 1, 8028 PP Zwolle, Postbus 1025, 8001 BA Zwolle, 038-467 00 70.

www.onderwegonline.nl

www.facebook.com/onderwegonline

www.twitter.com/onderwegonline

www.instagram.com/magazine_onderweg

6 DE MEERWAARDE VAN RITUELEN VOOR JONGEREN

JONGEREN EN VOORSPELBAARHEID LIJKEN GEEN GOED TEAM. MAAR NIETS IS MINDER WAAR. JUUST JONGEREN HOUDEN VAN RITUELEN. RITUELEN GEVEN HUN HOUVAST EN HELPEN BIJ HET UITDRUKKEN VAN HET GELOOF. MAAR OOK LITURGISCH-RITUELE VERRASSINGEN WETEN ZE TE WAARDEREN. EEN BESCHOUWING VAN RONELLE SONNENBERG OVER DE WAARDE VAN RITUELEN.

20 EYEOPENER DE LENTE STAAT VOOR DE DEUR

De schepping gaat gebukt onder zinloosheid, staat in Romeinen 8, door hem die haar daaraan onderworpen heeft. Wie is die 'hem'? Is dat God? Of de mens? Myriam Klinker zoekt het uit en komt tot een hoopvolle conclusie.

24 OPINIE SEKS VOOR HET HUWELIJK, MAG DAT?

Seks is een goede gave van God. Maar juist seks is ook omringd met schuld en schaamtegevoelens. Martin-Jan Hagg zoekt, met hulp van de boeken van emeritus hoogleraar ethiek Burggraave, naar de balans tussen het bijbelse ideaal en de aardse feiten.

Herkenbaar, Tastbaar, spontaan

^
10 DE WEG NAAR HET HART VAN JE KIND
KINDEREN LEREN VOORAL VIA DE ZINTUIGEN. WAT ZE DAARMEE ERVAREN, LEGT EEN BASIS VOOR WAT ZE LATER GAAN BEGRIJPEN. DAAROM ZIJN RITUELEN JUIST VOOR KINDEREN HEEL BELANGRIJK. THEOLOOG INGRID PLANTINGA LAAT ONS IN DIT ESSAY ZIEN HOE WE RITUELEN KUNNEN INZETTEN IN DE GELOFSOPVOEDING.

Stockbeelden: Capuski/iStock (cover); JJFarquitectos/iStock (pagina 6); Kerkez/iStock (pagina 10); evgenyatamanenko/iStock (pagina 12); Ronnie Overgoor/ Unsplash, Navada Ra/Pexels (pagina 22); Anna Shvets/Pexels, olia danilevich/Pexels (pagina 23); Jonathan Schoeps/Lightstock (pagina 24); Lee Campbell/ Unsplash (pagina 27); Pritel Creative/Lightstock (pagina 28); Piti Tangchawalit/pagina 39.

14 'EEN HERINNERING DIE WE ELK JAAR VERNIEUWEN'

SEIDERAVOND IS EEN VAN DE MEEST BELANGRIJKE RITUELEN UIT DE JOODSE TRADITIE. SASKIA SMIT-BOOMS VIERT DIT ELK JAAR MET HAAR GEZIN EN SCHREEF ER OOK EEN BOEK OVER. 'SEIDER IS COMPLEET VIEREN MET HOOFD, HART EN HANDEN', ZEGT ZE. MAARTEN BOERSEMA VROEG NAAR HAAR ERVARINGEN.

^
**32 ONTMOETING
'DE HELE KOSMOS IS SCHEPPING
VAN GOD'**

Natuurwetenschapper Rolie Barth maakte de stap van het laboratorium naar de kerk. Maar door ziekte moest hij al na een paar jaar stoppen als predikant. Leendert de Jong praat met hem over zijn roeping, zijn ziekte en over het meesterwerk van God: de kosmos.

Jongeren en rituelen in de kerk

Scholen, therapeuten, markteconomen en vele anderen hebben volop aandacht voor rituelen. Denk aan feesten, herdenkingsdagen en het vormgeven aan het alledaagse leven. Rituelen geven jongeren houvast en maken hun leven leefbaar, maar ze waarderen ook liturgisch-rituele verrassingen. Het geloof inoefenen en uitdrukken gaat niet zonder ritueel. Ronelle Sonnenberg diept in haar beschouwing de volgende vragen uit: wat zijn in de kerk rituelen en waarom zijn ze in het bijzonder voor jongeren cruciaal?

Voor de beschrijving van wat een ritueel is, ben ik in het bijzonder schatplichtig aan het boek *Ritueel Bestek* (2001). In een ritueel komen verhalen, symbolen, handelingen, tijd en gelegenheid samen. Een ritueel wordt wel omschreven als symboolhandelen. Ook in de kerk zijn rituelen aan de orde van de dag. Het gaat daar om religieus symboolhandelen of nog specifieker, om christelijk symboolhandelen. Een symbool is iets met meerwaarde. Zo kan water H₂O zijn, maar bij de doop krijgt het meerwaarde, wordt het meer dan H₂O. Water maakt schoon, maar kan ook bedreigend zijn. Deze beide aspecten verwijzen in de doop naar Christus' werk. Je wordt gered door Christus, helemaal gereinigd, al wordt er vaak maar een handvol water gebruikt.

Ritueel

In de kerk spreken we van oudsher over 'liturgie'. Dit is van origine geen christelijke term, maar de Griekse vertalers van het Oude Testament gebruikten deze om te verwijzen naar de tempelcultus en duiden later hiermee ook de kerkelijke eredienst aan. Liturgie betekent theologisch gezien ook dat de communicatie tussen God en mensen plaatsvindt door middel van gebed, muziek, woord en gebaar. De term 'ritueel', afgeleid

van een Latijns woord, kwam later in ons repertoire. Ritueel verwijst in enge zin naar een beproefde manier om iets te doen en werd ook gebruikt in de zin van een voorgeschreven orde van dienst. Maar zoals gezegd, omschrijft de huidige literatuur het ook als symboolhandelen. Christelijke rituelen bepalen ons bij Christus en zijn kerk. De literatuur combineert beide termen liturgie en ritueel ook wel tot liturgisch-ritueel. De aandacht gaat daarmee naar zowel culturele en sociologische elementen van rituelen als naar de nadruk die ligt op rituelen in de ontmoeting tussen God en mensen. Vaak veronderstellen mensen dat laatste als we in de kerk kortweg spreken over het ritueel van de kerkdienst of over een christelijk ritueel.

Kenmerkend aan rituelen is dat ze samengaan met herhaling en met een bepaalde duur. Een ritueel is niet iets dat spontaan een keertje gebeurt, maar iets dat terugkomt. Bij verjaardagen bijvoorbeeld kennen veel mensen het ritueel van het zingen van bepaalde liederen. Ook heeft een ritueel een bepaalde regelmatigheid. Zo heeft een kerkdienst een bepaalde orde en dat geldt ook voor bijvoorbeeld een nationale herdenkingsplechtigheid. Bij rituelen gaat het om een handeling, vaak dus gestileerd en geordend, die herhaald wordt. Verder

houdt het samen deelnemen aan de handeling een groep ook bij elkaar. Bij oude rituelen speelt verbinding met het verleden een belangrijke rol, oude verhalen en praktijken komen in het ritueel tot uitdrukking. Bij rituelen gaat het ook om emoties. Op een min of meer geordende wijze komt er ruimte voor emotie.

Woord en gebaar

Ook in onze cultuur gaat veel aandacht uit naar zintuiglijke ervaring. Niet alleen de oren, maar ook ogen, mond, neus en tast zijn belangrijk voor het opdoen van kennis en ervaringen. Deze culturele context heeft ook zijn weerslag op het christelijk geloof en de protestantse traditie. Rituelen bieden bij uitstek de mogelijkheid om recht te doen aan alle zintuigen. Het woordkarakter, dat de protestantse traditie kenmerkt, hoeft niet noodzakelijk worden opgegeven, want in een liturgisch-ritueel gaan woord en gebaar samen. Het avondmaal en de doop laten dat mooi zien. De tafel en het water zijn onlosmakelijk verbonden met de oude woorden over en van Christus.

In veel kerkelijke tradities zijn religieuze objecten heilig. De tafel, een kaars, de beker, iconen, brood, religieuze ruimte, het is meer dan het gewone en vraagt om een specifieke houding. In de gereformeerde traditie vallen symbool en God nooit helemaal samen. Dat is van invloed op hoe er met symboolhandelen wordt omgegaan. Het avondmaalsbrood dat over is, gaat als gewoon brood naar de eendjes. In de gereformeerde traditie is er ook niet één belevingswerkelijkheid van symbolen en symboolhandelen. Mensen verschillen in hun beleving. Sommigen zijn bang dat het ritueel het geloof vervangt. Het gaat dan meer om de handelingen dan om het geloof van mensen. Daar valt tegenin te brengen dat het ritueel juist ook vraagt om geloof en het ook oproept. Deze diverse theologische noties zorgen ervoor dat ook in de protestantse kerken volop aandacht is voor rituelen.

Jongeren

Jongeren leven in een cultuur die bol staat van zintuiglijkheid. Ze kijken en delen allerlei beelden en filmpjes op social media en velen hebben volop keuze uit entertainment. De dominantie van zintuiglijkheid beïnvloedt wat wij als belangrijk en relevant beschouwen. Op school zijn er allerlei leeractiviteiten die een beroep doen op de verschillende zintuigen waarmee geleerd wordt. Dit heeft natuurlijk ook invloed op de kerk. Hoewel de kerk altijd een kritische rol heeft in de maatschappij en de cultuur, wordt ze ook onvermijdelijk erdoor beïnvloed. De tijd van monologen is voorbij en actieve participatie staat voorop. Naast deze culturele component, is er ook een biologische component die relevant is voor het nadenken over jongeren en rituelen in de kerk. De rijping van de hersenen die nog plaatsvindt (tot ongeveer 23 jaar), maakt dat juist het emotionele deel van het brein overuren maakt bij jongeren. Het verlangen naar directe beleving en moeilijk je emoties kunnen begrenzen zijn kenmerken van veel jonge mensen. Rituelen en emoties zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Voeg daarbij dat juist ook jongeren, die volop in de fase van identiteitsontwikkeling zitten, zoeken naar gezamenlijkheid, zoals hoogleraar kinder- en jeugdpsychiater Rob Vermeiren beargumenteert in zijn analyse van de impact van corona op de belevingswereld van jonge mensen (Zomergasten, 1 augustus 2021).

>>

Waarom zijn rituelen voor jongeren belangrijk?

Zintuiglijkheid, emoties en gezamenlijkheid spelen een belangrijke rol in levens van jonge mensen. Deze krijgen een plek in rituelen, maar bevragen ook onze rituelen. Bij rituelen gaat het om symboolhandelen. Symbolen verwijzen naar iets meer. Bij rituelen gaat het dus om handelingen die een meerwaarde hebben. Christelijke rituelen hebben een meerwaarde daar waar ze verwijzen naar Gods genade.

- Op welke manier wordt er in jouw gemeente op rituele wijze aandacht gegeven aan levensmomenten en gebeurtenissen van jonge mensen?
- Hoe kunnen jonge mensen in jouw gemeente participeren in het liturgisch-ritueel van het avondmaal en hoe spelen daarin zintuiglijkheid, emoties en gezamenlijkheid een rol of hoe zou je willen dat dat een rol speelt?
- Hoe waardeer je herhaling en orde in de kerkdienst of juist improvisatie?
- Deel je de opmerking dat rituelen onmisbaar zijn in de communicatie tussen God en mens?

Al met al reden om juist voor jongeren werk te maken van christelijke rituelen. Rituelen die hun emoties en geloof een bedding geven, rituelen die hoofd, hart en handen van de jongeren betrekken, rituelen die een groep verbinden en gezamenlijkheid bieden. Ik beschrijf hieronder allereerst een ritueel dat in veel protestantse kerken plaatsvindt, de overstapdienst. Vervolgens beargumenteer ik dat het voor jongeren bij rituelen niet alleen om kwaliteiten van herhalen, orde en regelmaat gaat, maar dat rituelen voor jongeren ook ruimte bieden voor het spontane en momentane.

Overstapdienst

In veel protestantse kerken wordt de overgang van de lagere naar de middelbare school aangegrepen voor een overgangsritueel. Deze overgang gaat vaak samen met de overgang van de kinderdienst naar het tienerwerk. De wereld van het kind wordt steeds groter en zij krijgen vanuit de kerk een zegen en vaak ook een bijbeltekst mee, al dan niet samen met een bijbel of een ander geschenk. In andere kerkelijke tradities (bijvoorbeeld luthers of rooms-katholiek) is er voor jonge tieners de eerste confirmatie. En in de joodse traditie bestaat het bekende ritueel van bar mitswa/bat mitswa, waarin twaalf-/dertienjarige jongens en meisjes door middel van een ritueel voor het geloof als volwassen worden gezien. In zekere zin wordt die fase van de vroege adolescentie, waarin je de kindertijd meer en meer achter je laat, beschouwd als een bijzonder moment om ritueel te markeren.

» Een christelijk ritueel verwijst naar meer dan het gewone «

De overstapdienst is een ritueel dat aansluit bij een cruciaal moment in het leven van een kind, een moment dat omgeven is met verlangen, vragen, onzekerheden en hoop. Heeft de kerk juist op dat moment niet een woord en een gebaar dat verder wijst, oftewel een ritueel? De meeste kerken weten dat het reguliere catecheseprogramma niet alle jongeren bereikt, ook in de kerkdiensten komen veel jongeren niet. Zit in zo'n overstapdienst niet een mogelijkheid om in hun levens present te zijn vanuit en met het evangelie? Ook markeert de overstap in een kerkdienst een gezamenlijkheid. Niet alleen de jongeren, maar ook hun families en de gemeente lopen met elkaar mee op onder Gods horizon, for better and for worse. Meeleven met eindexamens, maar ook met elkaar optrekken bij verlieservaringen zijn mogelijkheden die ritueel vorm kunnen krijgen, in gebeden, door kaarsjes en voorbedeboeken, door meegebrachte rozen tot een boeket tot smeden, door stemmen van mensen muzikaal te verbinden,

et cetera. Ook kan een bezinning op participatie van jongeren bij het avondmaal niet ontbreken. Blijven ze zitten? Staan/zitten ze in de kring? Ontvangen ze een zegen of ontvangen ze brood en wijn? Op welke manier worden ze aangesproken? Kunnen ze hun emoties kwijt in de muziek?

Liturgisch-rituele verrassingen

Zoals gezegd spelen zintuiglijkheid, emoties en gezamenlijkheid een belangrijke rol in levens van jonge mensen. Dit krijgt een plek in rituelen, maar bevraagt ook onze rituelen. Er is veel normativiteit over wat wij een goed ritueel vinden. Soms wordt bijvoorbeeld een zondagse ochtend als een belangrijker liturgisch-ritueel gezien dan een jeugdendienst of jongerenbijeenkomst. Al deze praktijken hebben hun eigen liturgisch-rituele kwaliteiten. Onderzoek naar protestantse jongeren en liturgie (*Youth Worship*, 2015) laat zien dat het behulpzaam is om niet alleen rituelen in de strikte zin van het woord als liturgisch-ritueel te zien. Dus niet alleen de wekelijkse kerkdiensten met een vast geordend verloop, maar ook meer spontane en onverwachte vormen van geloofsexpressie kun je zien als rituele kwaliteiten. Jongeren waarderen liturgisch-rituele verrassingen. In de theorie benadrukken sommigen dat de kwaliteiten van formaliteit, fixatie en herhaling horen bij het ritueel. Anderen benadrukken dat gemeenschappen dit als strategie kunnen gebruiken om hun symboolhandelen vorm te geven, maar dat evengoed informaliteit, improvisatie en variatie het ritueel van een gemeente kunnen karakteriseren. Ze hoeven niet tegen elkaar te worden uitgespeeld. Ik noem dit om aan te geven dat het speelveld van rituelen in de kerk er niet noodzakelijk één is van formaliteit, maar evengoed van (rituele) vormen die informaliteit en improvisatie, van spontane uitingen, mogelijk maken. Ook hier geldt: de ene jongere is de andere niet en ook jongeren doen een beroep op herkenbaarheid en vertrouwdheid van vormen.

Tot slot

Een christelijk ritueel verwijst naar het 'meer dan het gewone'. Het verwijst naar de genade van Christus te midden in onze gebroken, kwetsbare en mooie werkelijkheid. Dat 'meer' ontstaat alleen als we het onderwerp rituelen en jongeren niet bespreken vanuit het opleuken van de kerk of enkel in het kader van aansluiten bij jongeren. Dat 'meer' ontstaat als we de oude en eigentijdse rituelen doordenken, onderzoeken en vormgeven in het geloof en vertrouwen dat God door zijn geest gebruik maakt van het geheel van objecten, ervaringen en zintuigen die in samenspraak worden gebracht met zijn Woord om met jong en oud te communiceren.

RONELLE SONNENBERG IS UNIVERSITAIR DOCENT PRAKTISCHE THEOLOGIE EN YOUTH MINISTRY AAN DE PTHU EN ONDERZOEKER BIJ HET ONDERZOEKSCENTRUM JEUGD, KERK EN CULTUUR (WWW.OJKC.NL).

**Evangelisch
College**

Heb jij een hart voor jongeren
en wil je opgeleid worden tot
christelijk jongerenwerker?

Jongerenwerkersopleiding

Bekijk de website en meld je aan:

▶ jongerenwerkersopleiding.nl

Maak kennis met de Impact Serie!

Auteur: Carlo Brugnoli

Bidden voor de wereld. Hoe doe je dat?

€ 10,95 • 133 pagina's

God wil ons betrekken in zijn plan van redding en herstel voor de mensheid. Als zijn zoon of dochter heb je het voorrecht om invloed uit te oefenen op de loop van gebeurtenissen.

Je getuigenis delen. Hoe doe je dat?

€ 9,95 • 95 pagina's

Leer van Paulus hoe je op een aansprekende manier kunt vertellen wat God voor je heeft gedaan. Verrassende inzichten uit het boek Handelingen.

Bidden voor zieken. Hoe doe je dat?

€ 10,50 • 117 pagina's

Dit realistische en inspirerende boek is een aanrader voor iedereen die ernaar verlangt dat de genezende kracht van de Schepper meer zichtbaar en concreet wordt in deze wereld.

Bijbels en praktisch • Helder geschreven • Geschikt voor kringen

Bestel via: www.irisboeken.nl

Ook verkrijgbaar via de christelijke boekhandel

Uitgeverij Iris

> Van de redactie

In de spotlights

Ik zit in de Wittenberg in Zeist. Een goede plek om rustig na te denken. En om deze column te schrijven - een taak die blijkt te horen bij mijn nieuwe klus als hoofdredacteur van *OnderWeg*. Pfff, het is even wennen. Dat is bovendien nog niet alles. Ik mag binnenkort ook een twitteraccount beheren. Want ja, 'een hoofdredacteur hoort zichtbaar te zijn'.

Ik voel een zekere terughoudendheid, maar waarom eigenlijk? Via social media zoals Twitter kun je mensen bereiken, een goed verhaal vertellen en dat verhaal, het blad - en jezelf - verkopen. Mooi toch? Zo iets kan het blad ten goede komen.

Het gaat bij social media om zien en gezien worden. Dat gezien willen worden raakt aan een oeververlangen. Denk aan een kind dat speelt en telkens even oerkijkt naar de ouder, bevestiging zoekt: 'Zie je mij? Kijk eens hoe goed ik het kan?' Die blik van de ouder, van de ander, heeft iets van een geruststelling. Je bent niet alleen. Wat je doet, is gezien, het is niet onopgemerkt gebleven. Zo willen we ook door God gezien worden. Hij kijkt naar je - met vriendelijke ogen (Psalm 25).

» Gezien willen worden, raakt aan een oeververlangen «

Er is ook een andere kant. Dat 'gezien willen worden' kan ook iets dwingend krijgen. Dat je gaat denken in tweets of Instastories: 'Is wat ik nu meemaak wel deelbaar via de socials?' Staat straks alles wat ik doe en denk in het teken van de likes, van de noodzaak volgers te bedienen met een nieuwe post? Dat neigt naar de tirannie van de blik van de ander. Je beschouwt jezelf en wat je doet door de denkbeeldige blik van die ander. In de blik van de ander kun je verworden tot een object. Als je verder gaat op dit spoor is dit, op een zeker niveau, niet helemaal los te zien van Sartres' observatie: 'De hel, dat zijn de anderen'. Ho, stop! Sartre? Je kunt er ook te veel bijhalen. Het gaat maar om een twitteraccount...

Dat is kennelijk wat rust kan doen met me: van de ene gedachte kom je op de andere. De vraag aan mezelf en aan jou: is het genoeg om je werk te doen in stilte? Of is het onvermijdelijk dat de spotlights erop gezet worden?

ELS VEURINK IS HOOFDREDACTEUR VAN
ONDERWEG (zie ook pagina 38)

De weg naar het hart van je kind

OVER RITUELEN IN DE GELOOFSOPVOEDING

Als ik mijn dochter naar bed breng, zie ik dat ze een armbandje om heeft. 'Doe dat maar even af voordat je gaat slapen'. Ze kijkt me met een mysterieuze blik aan en fluistert: 'Zie je de kleur van het armbandje, mam? Dat is de kleur van de hemel. Als ik bang ben in bed, dan kijk ik naar het armbandje en dan denk ik aan de hemel en aan God.' Het armbandje is haar ritueel om troost te vinden op bange momenten en dat wilde ik haar, met al mijn nuchterheid, bijna afnemen.

In de geloofsopvoeding zijn we vaak bezig met vertellen en uitleggen. Je moet het snappen om het te kunnen geloven – denken wij dan. Eerst begrijpen en dan komt het ervaren wel. Daarom doen veel ouders tot een jaar of drie weinig aan geloofsopvoeding. Daarna focussen we vooral op bijbellezen, bidden en praten over God. Het gehoor komt ruim aan bod, maar de andere zintuigen vergeten we eigenlijk een beetje.

Dat is jammer! Want kinderen leren juist veel via de zintuigen. Wat ze daarmee ervaren, legt een basis voor wat ze later gaan begrijpen. Zonder de logica ervan in te zien, verkent een baby de wereld met zijn zintuigen. Hij volgt de beweging van een mobiele, luistert aandachtig naar het zingen van papa, stopt zijn sokken in zijn mond en niest bij de geur van talkpoeder. Door alles wat hij ervaart met zijn zintuigen, ontstaat er langzamerhand steeds meer inzicht in hoe het leven in elkaar zit.

Ervaren gaat voor begrijpen uit. Dat werkt bij geloven net zo. De pedagoog Wim ter Horst legt uit dat een mens als het ware meerdere schillen om zijn hart heeft. De buitenste

schil is die van het stoffelijke. Daar moet je doorheen om bij het hart te kunnen komen. Wil je het evangelie dicht bij het hart van een kind brengen, dan begin je bij de zintuigen, bij het lichamelijke. Daarmee kun je starten lang voordat ze het snappen. Daarmee kun je doorgaan op het moment dat ze, als eigenwijze tieners, het allemaal even niet willen snappen.

Prikkelen

Als je het hebt over geloven met je zintuigen, dan heb je het over rituelen. In dit artikel wil ik jullie meenemen in een aantal manieren om rituelen in te zetten in de geloofsopvoeding. Rituelen zijn fysieke handelingen of voorwerpen die een diepere lading krijgen. Ze prikkelen je zintuigen, omdat ze fysiek zijn. Dat betekent dat je ze kunt aanraken of doen met je lichaam. Het zijn voorwerpen die je regelmatig in handen neemt of handelingen die je vaker herhaalt. Tegelijk krijgen ze een betekenis die verder gaat dan het voorwerp of de handeling zelf.

Denk bijvoorbeeld aan de kanjerketting die kinderen met kanker krijgen in het ziekenhuis. Het is een bekend ritueel dat ze bij elke behandeling een nieuwe kraal aan hun ketting

krijgen. Die kraal is fysiek, ze kunnen die aanraken en ernaar kijken. De ketting heeft tegelijk een diepere betekenis. De ketting staat symbool voor de dapperheid waarmee het kind de behandelingen doorstaan heeft. Ze zegt: 'Jij bent een kanjer!'

>> **De ketting zegt: 'Jij bent een kanjer'** <<

Door zo'n symbolische handeling of voorwerp kun je uiting geven aan je geloof, ook zonder dat je er op dat moment iets bij voelt. Evenals bij de kanjeketting: het kind voelt zich misschien helemaal niet dapper, toch zegt de ketting in zijn hand dat hij het wel is. Als tiener voel je misschien niet zoveel van God. Dan is het juist waardevol om in een ritueel de waarheid onderstreept te krijgen. In het leggen van een steen bij een kruis kan een twijfelende tiener ervaren dat hij bij God hoort, zo zeker als dat steentje daar ligt aan de voet van het kruis.

Fysiek geloven

Voor ons allemaal, jong of oud, geldt dat we meer zijn dan een hoofd alleen. God heeft ons als een compleet mens geschapen en geloven mogen we doen met alles wat we zijn: onze hersenen, onze handen, ons gevoel, onze zintuigen. Ons lichaam is geen omhulsel om de ziel, het is onderdeel van wie we zijn en hoe God ons gewild heeft. In de Bijbel zie je steeds dat God ook de lichamelijke mens op het oog heeft door genezing, voedsel en aanraking te geven. Ook wij mogen als ouders onze kinderen leren dat geloven alles met je lichaam te maken heeft.

Verbind de boodschap van Gods goedheid aan de smaakpapillen van je tiener door elke zondag te vieren met gebak (zeker bij tieners gaat de liefde vaak door de maag). Leg tijdens een zegenlied je hand op zijn hoofd, zodat hij in jouw aanraking iets van Gods aanraking kan voelen. Dans samen met je kleuter op liedjes om God te prijzen (geloven is niet alleen stil zitten). Zet in je woonkamer een kruis, kaars of ander voorwerp dat je kind kan zien, pakken en misschien zelfs ruiken.

>>

Herhaling

Soms zijn rituelen van betekenis doordat ze een vast patroon onderbreken. Het onverwachte van een spontaan gebed in een crisissituatie maakt vaak diepe indruk. Maar meestal zit de kracht van een ritueel juist in de herhaling. Door een ritueel te herhalen ontstaat er herkenning en verdieping van de betekenis.

» 'Het is net of ik hier steeds kleiner word' «

Vooraf jonge kinderen hebben behoefte aan herhaling. Vaste patronen en voorspelbaarheid geven hun houvast. Ik weet nog hoe mijn peuters vroeger vol enthousiasme meebledden met de Teletubbies: 'Nog een keer!' en dan werd het hele filmpje gewoon herhaald. Dat is voor een tweejarige geen straf, maar een feest van herkenning. Door de herhaling heen gaan ze steeds meer vatten van de betekenis. Rituelen zijn de kapstok waaraan ze waarden kunnen ophangen.

Tieners houden juist niet van herhaling, voor hen spreekt het onverwachte vaak meer. Maar op momenten van grote vreugde of pijn bieden herhaling en herkenbaarheid ook hun houvast. Als je iets bijzonders meemaakt of door een crisis gaat, zijn het de vaste

Nog meer tips voor rituelen:

- Zet de tafel vol kaarsen of waxinelichtjes en steek om de beurt een kaarsje aan voor iets waarvoor je dankbaar bent.
- Was je handen in geurig water als symbool voor vergeving.
- Kniel neer bij het bidden.
- Schrijf je zonden op een briefje en spijker dit aan een houten kruis.
- Maak een open hand van klei, leg er een fotootje van je kind in en vertel dat dit symbool staat voor God die voor hem zorgt.
- Maak een klagmuur waarin je kind briefjes/tekeningen kan stoppen als hij het moeilijk heeft.
- Kijk in een spiegel terwijl je luistert naar een lied over God die van je houdt.
- Leg jullie gezinsbijbel of de kinderbijbel op een mooie standaard als uiting van eerbied voor Gods Woord.

rituelen die je daar doorheen leiden. Laat je kind elke maand bloemen leggen op het graf van oma, zwarte sokken aandoen als het zich verdrietig voelt, een flesje met tranen op de vensterbank zetten, omdat God al je tranen ziet. Sluit elke verjaardag af met een zegenlied voor de jarige of leg een kaartje met een zegenbede op het kussen van je tiener.

Markeren

Rituelen helpen niet alleen het geloof te verbinden aan je lichaam, ze markeren ook de bijzondere momenten. In ons gezin beginnen wij de zondag altijd met croissantjes. Dit ontbijt is anders dan de rest van de week en zet de zondag apart als een dag om te vieren. Zo kun je ook elke bijbellezing markeren als een bijzonder moment door eerst een kaars aan te steken. Evenals je een feest viert met slingers en taart, zo kun je ook je geloof vieren met rituelen.

Rituelen helpen om een overgang te maken - een begrafenis bijvoorbeeld zit er vol mee. Ze markeren dat je afscheid neemt van een leven met je geliefde en nu overgaat naar een andere fase. Of denk aan het patroon van tanden poetsen, pyjama aan, nachtzoen. Dit helpt kinderen om de overgang te maken van de drukte van de

>> **Rituelen kun je ervaren nog voordat je ze begrijpt** <<

Mysterie

Het mooie van rituelen is dat kinderen zelf betekenis eraan kunnen geven. Mijn dochter heeft zelf de koppeling gelegd tussen blauw als de kleur van de hemel en de aanwezigheid van God. Juist door hun ongebreidelde fantasie zien kinderen symboliek in dingen die wij vooral rationeel benaderen. Die ruimte moeten we hun ook geven. Een kind kijkt naar rituelen vanuit zijn eigen beleving en betekeniswereld. Zo kan het in het avondmaal de symboliek ontdekken dat de wijn rood is evenals het rood van een hartje. Het betekent dus dat Jezus van ons houdt. Daar staan wij dan met onze ellenlange formulieren...

Kinderen en tieners kunnen het mysterie laten bestaan zonder het te willen verklaren. Dat is prachtig, want juist in het mysterie ligt een ervaring van heiligheid. Toen ik met mijn zoon van tien in een klooster zat en hij keek naar de Bijbel die omhoog geheven werd, de kleding van de monniken en de glas-in-lood ramen, fluisterde hij eerbiedig tegen mij: 'Het is net of ik hier steeds kleiner word'. Hij proefde iets van de heiligheid van de rituelen en het moment.

Rituelen kun je ervaren nog voordat je ze begrijpt. Je kunt ze duiden met een paar eenvoudige woorden zodat je al doende de betekenis op het spoor komt, maar je moet vooral het mysterie ervan laten staan. Het zal altijd iets van een geheim blijven hoe God door fysieke voorwerpen en handelingen heen het hart van een kind of tiener weet te raken.

INGRID PLANTINGA IS THEOLOOG EN ADVISEUR
BIJ KERKPUNT

dag naar de rust van de nacht. Zo'n ritueel kun je extra lading geven door een gebed of lied aan het eind van de dag waarin je God dankt dat Hij erbij was overdag en Hem vraagt erbij te blijven in de nacht. Fysieke voorwerpen, zoals het armbandje van mijn dochter of een nachtlampje dat symbool staat voor het licht van God, helpen daarbij.

ADVERTENTIE

www.dewittenberg.nl

de Wittenberg
ontdekken | geloven | beleven

START
14 februari
2022

GA AAN DE SLAG MET JE TOEKOMST Kies voor Inside-out!

God aan tafel ervaren tijdens Seider

Saskia Smit – Booms viert elk jaar met haar gezin seideravond op Witte Donderdag. Afgelopen voorjaar verscheen in eigen beheer een boek van haar hand over deze traditie. Ze wilde deze traditie op papier zetten voor haar kinderen. Ook wil ze meer mensen en gezinnen inspireren om zelf ook jaarlijks een seideravond vorm te geven. ‘Mijn man Paul en ik vinden het belangrijk om als gezin met elkaar herinneringen te maken. Dit is misschien wel de mooiste herinnering die we samen hebben gemaakt en elk jaar blijven vernieuwen.’

Voorin het boek schrijft ze kort en bondig hoe de traditie van de seideravond in haar gezin is ontstaan, in het voorjaar van 1991. ‘Het is de vrijdag voordat Paul gedoopt zal worden. We zijn uitgenodigd bij een Joodse familie waar we geregeld op de kinderen passen om het paasfeest mee te vieren. De tafel is feestelijk gedekt en er komen tijdens de maaltijd termen voorbij die ik tot dat moment alleen kende van de titel van de verplichte boekenlijst op de middelbare school. Het is een bijzonder moment als de matses gebroken worden, de wijn ingeschonken is en de gastheer ons indringend aankijkt en vertelt dat het de woorden zijn die ‘jullie Jezus’ bad bij het laatste avondmaal en vervolgt met het ‘Baruch ata Adonai...’ Dit gebed op deze avond

heeft ons leven veranderd. Jezus vierde als Jood Pasen of Pesach. Hij vierde niet zijn eigen opstanding, dat wat christenen nu met Pasen vieren. Tijdens het laatste avondmaal op Witte Donderdag vierde Jezus met zijn leerlingen het begin van het zeven dagen durende paasfeest. De avond wordt Seider of seideravond genoemd. In grote lijnen wordt dit joodse paasfeest ook vandaag de dag nog zo gevierd.’

Hoe ziet zo’n seideravond er precies uit?

‘Seider is compleet vieren met hoofd, hart en handen. Seider betekent ‘volgorde’ en deze avond op Witte Donderdag bestaat uit vaste rituelen, verhalen, gebeden en liederen. We beginnen met eten rond zes uur, want een maaltijd is de ideale plek voor goede geloofsgesprekken. Centraal tijdens de avond

staat de vertelling over de bevrijding uit Egypte. Verder wisselen lezingen uit het Oude en Nieuwe Testament elkaar af. Ook lezen we over het laatste avondmaal en realiseren we ons dat vrijheid en bevrijding iets bijzonders zijn. Samen eten en vragen stellen, zonder angst of dwang is niet iets vanzelfsprekends. Vrijheid is een groot goed, waarvoor in het verleden offers zijn gebracht. Bij onze vrijheid mogen we best wat langer stilstaan dan twee minuten stilte in mei.'

» 'We spelen geen toneelstukje, maar vertellen ons eigen verhaal' «

In het boek dat Smit maakte, wordt de hele volgorde van de avond uit de doeken gedaan. Tegelijkertijd wordt duidelijk dat dit geen verplicht stramien is, maar dat ieder het naar eigen situatie moet vormen. 'We vieren onze seideravond niet tegelijkertijd met het Joodse paasfeest. Het Jodendom heeft een eigen jaarkalender en Pasen en Pesach vallen niet altijd samen. We spelen ook geen toneelstukje, maar willen op seideravond ons eigen verhaal vertellen. We proberen verbinding te leggen tussen de verhalen van het uittochtverhaal uit Egypte uit het Oude Testament en de gebeurtenissen rondom het laatste avondmaal in het Nieuwe Testament. We geven antwoord op de geloofsvragen van onze kinderen en vertellen wat deze avond voor ons persoonlijk betekent.'

Welke rituelen hebben een vaste plek tijdens deze avond?

'Seider is een manier om het geloof tastbaar te maken en door te dringen tot de diepere betekenis. Daar helpen rituelen bij, zoals bijvoorbeeld bij het begin van de avond het aansteken van de kaarsen en daarna het drinken van de eerste beker wijn. Een avond in vrijheid betekent immers een ontspannen avond zonder haast. Telkens als we tijdens de avond drinken of iets eten, dan doen we dat in alle rust, leunend met de ellebogen op tafel. Ook kennen we het ritueel van de handen wassen. Met behulp van de waskan en waskom wordt water over de handen van de oudste aan tafel geschonken. De oudste aan tafel wordt als teken van gastvrijheid en waardigheid als het ware bediend. De avond zit vol met dergelijke handelingen, rituelen, die ons bepalen bij diepere lagen en betekenissen van vrijheid. Ook het eten en drinken tijdens deze avonden zit vol symboliek. Het lamsbotje herinnert aan het pesachoffer; zout water is als tranen van verdriet; een mengsel van noten, fruit, wijn en kruiden doet denken aan de leem of klei waarmee de stenen werden gemaakt door bouwvakkers in Egypte; mierikswortel is het bittere kruid dat herinnert aan de slavernij in Egypte. Dan heb ik het nog niet eens gehad over de wijn die op zo'n

avond wordt geschonken en gedronken. Ik begrijp wel dat de leerlingen van Jezus in slaap vielen tijdens die bewuste avond, want als je een paar glazen wijn hebt gedronken dan is het moeilijk wakker blijven als je stilzit. Aan het einde van de avond, als je helemaal voldaan bent, vind ik het altijd indrukwekkend te bedenken dat God je bevrijd heeft.'

» 'Bij onze vrijheid mogen we best langer stilstaan dan twee minuten' «

Het klinkt alsof je zo'n avond goed moet voorbereiden. Wanneer start je met de voorbereidingen?

'Als prins carnaval wordt uitgeroepen, op de elfde van de elfde, dan begint het bij mij meestal al te kriebelen en starten de voorbereidingen. Dat heeft te maken met uitzoeken van bijbelteksten die we lezen, maar ook met de liederen die worden gezongen. De liederen en lezingen verschillen per jaar en ik pluis dan ook allerlei bijbelvertalingen uit om de vertalingen te vinden met de meeste zeggingskracht. Door de jaren heen zijn de vieringen veranderd. In het begin klonken er veel kinderliedjes, maar naarmate onze kinderen ouder werden, veranderde ook de liedkeuze. In de weken voorafgaand aan Witte Donderdag ben ik bezig met inkopen van eten en drinken. Inderdaad kost het aardig wat voorbereiding, maar dat is het meer dan waard. Het mag ook moeite kosten, want de vrijheid die we op deze avond vieren

heeft ook moeite gekost.'

In het boek schrijft Smit dat haar boek niet geschreven is om de avond van tevoren uit de kast te halen, maar dat het al eerder ter hand genomen dient te worden voor een goede voorbereiding. 'Belangrijk is bijvoorbeeld ook de vraag welke gasten er dit jaar uitgenodigd gaan worden. Met welke soorten snoep worden de plagen dit jaar uitgebeeld? In welke (geloofs)ontwikkelingsfase zitten de kinderen nu?'

Welke rol speelt seideravond in je eigen geloofsleven en dat van je gezin?

'Na een seideravond kan ik er weer een jaar tegenaan. Daar kunnen duizend preken, bij wijze van spreken, niet tegenop. Dat heeft te maken met het totaal van de voorbereiding en de viering met hoofd, hart en handen. Het is elk jaar dezelfde volgorde en rituelen, maar het is zo gelaagd dat ik telkens weer door nieuwe aspecten geraakt wordt. Het is voor mij de ultieme verbeelding en ervaring van wat we geloven. In ons gezinsleven is het ook belangrijk en ik merk dat het ook iets is geworden van onze kinderen. Alle drie gaan ze er op hun eigen manier mee om, maar dat is ook goed en mooi. Onze oudste zoon is getrouwd en die viert het inmiddels op zijn eigen manier met zijn eigen vrienden. Onze andere zoon komt samen met zijn vrienden naar ons toe om het mee te vieren. Hij zal het verhaal van Seider door blijven vertellen, maar het hoogstwaarschijnlijk niet zelf gaan vieren. Onze dochter mist binnen de kerkmuren vaak het echte verhaal, ze begrijpt ook niet waarom er zoveel verschillende kerkgenootschappen zijn en heeft dus niet zoveel met de kerk. Maar deze gezamenlijke viering doet haar veel en ze wil dat dit door blijft gaan.

Op welke manier speelt deze ene avond in het jaar dan een rol in jullie leven?

'Bijna dagelijks hebben we het erover. Dan zegt de een bijvoorbeeld: "Dat is een mooi lied en dat zouden we dan moeten zingen." Of we lezen uit de Bijbel en bedenken hoe mooi dat ook zou passen tijdens seideravond. Het begon ooit als grap dat we tegen elkaar zeiden dat je elke avond in het jaar weg mag zijn, maar niet op de avond van Witte Donderdag. Als dan op een gegeven moment het kind, dat veel avonden weg is vanwege een groot sociaal netwerk, daadwerkelijk zegt dat hij op Witte Donderdag thuis is, doet dat veel met mij. Als kinderen met een glimlach terugkijken op hun opvoeding, of delen daaruit, dan heb je volgens mij iets goeds gedaan. Zo zie ik dat Seider in ons gezin zorgt voor een glimlach. Ik moet dan ook denken aan het woord 'mazzeltov', dat zoiets als 'veel geluk' betekent. Dat geluk en die levensvreugde zie ik terugkomen in het samen vieren van Seider.'

» 'Seider zorgt in ons gezin voor een glimlach' «

Je vertelt graag over Seider aan anderen en in het bijzonder aan ouders met kinderen. Waarom?

'Misschien goed om te zeggen dat ik inderdaad wel eens cursusavonden over Seider geef, maar dat is toch een beetje kunstmatig. Je moet er eigenlijk niet over praten, maar het doen. Rituelen zijn belangrijk in het geloof en ook in de geloofsopvoeding. Een terugkomend ritueel afkomstig uit een goed en liefdevol hart en waarin moeite wordt gestoken, wordt opgepikt door kinderen. Ze zien dan dat het iets is dat ertoe doet. Daarbij heb ik ook de ervaring dat verhalen die in kinderbijbels verteld worden nogal eens moraliserend zijn. Terwijl tijdens Seider ruimte wordt gecreëerd voor eigen invulling en gedachtevorming.'

Ze eindigt haar boek dan ook niet zonder reden met te verwijzen naar de wetsgeleerde Hillel, die leefde rond het begin van onze jaartelling. 'Hij ging een discussie niet uit de weg, maar stelde ook dat geen meningsverschil groot genoeg mag zijn om je af te scheiden van de gemeenschap. Doet het ertoe? is een vraag die een discussie start. Het is een startvraag die ruimte geeft om je eigen interpretatie even te laten voor wat het is en te luisteren naar de mening van een ander. Die verschillende meningen zijn dan een aanvulling op elkaar. Wanneer we werkelijk de tijd nemen om naar elkaar te luisteren en elkaar kunnen aanvullen, dan zal God in ons midden zijn.'

MAARTEN BOERSEMA IS PREDIKANT AAN DE HERENGRACHTKERK (GKV) IN LEIDEN, JOURNALIST EN FOTOGRAAF

Vrede..., of toch niet?

Ach, dat zomerreces! Een aantal weken niets dringends te doen te hebben en daar dan de hele dag de tijd voor hebben. Dus tijd en aandacht voor andere dingen dan gebruikelijk. Een weids uitzicht in plaats van een beeldscherm, een huppende haas en een scharrelende lijster in de tuin, 22 boeken lezen. Stilte, rust en vrede. Maar wel betrokken op de wereld waarin we leven. Dan blijkt dat het lang niet overal zo vredig is. Lees ik de schokkende berichten dat op diverse plekken jongeren elkaar letterlijk de vernieling in schoppen. Van Mallorca tot Zeeland. 'Wat is dit?', denk je dan. Is dit het gevolg van coronafustratie, van verveling, waardoor de behoefte ontstaat uit je dak te gaan, strak op een pilletje en vol van een drankje?

Eerlijk gezegd denk ik dat er iets anders aan de hand is. Ooit werd in de psychologieboeken geschreven dat adolescenten groots en meeslepend willen leven. Ze gaan het niet zo doen als hun 'doorsnee' ouders. Nee, het wordt iets bijzonders, met stiekem in gedachten al het mogelijke standbeeld dat voor hen opgericht zal worden. Dit idealisme is helaas grotendeels verdwenen. O heus, de torenhoge ambities zijn er nog wel, al dan niet opgedrongen door anderen, maar de angst om deze niet te halen en je dus mislukt te weten is er ook.

» Ze gaan het niet zo doen als hun 'doorsnee' ouders «

Niet de coronacrisis is de grootse crisis van deze tijd, maar de zingevingscrisis. Niet meer weten waarvoor je leeft, waarom en met wie. Het houdt mij al een tijd bezig dat jongeren die door gelovigen zijn opgevoed (ik zeg het met opzet even zo), vertrouwd zijn met de gebrokenheid van deze wereld dan met de idealen van Gods koninkrijk. Alle reden om te somberen? Nee, dat juist niet! Het motiveert mij extra om bij jongeren verlangen op te wekken naar een betere wereld. Een wereld van vrede en gerechtigheid én om daar ook een bijdrage aan te willen leveren. Om Jezus' handen en voeten te willen zijn in de gebrokenheid die ons omringt. Want ja, jongeren met idealen lopen niet uit de rails.

ELS VAN DIJK IS DIRECTEUR VAN DE EVANGELISCHE HOGESCHOOL

KAMP, KLIEDERKERK, KLOOSTER

Geloven met je zintuigen

In deze reportage werpen we een blik op verschillende rituelen in de kerk. Rituelen die het doel dienen om de geloofsoverdracht en geloofsbeleving te versterken onder kinderen, tieners en jongeren. Over Kliederkerk, kansen bij een tienerkamp en het jongerenklooster.

Tienerkamp

‘Vormen helpen tieners stil te staan bij hun emoties’

Een groot veld steek ik over. De ontbijtspullen worden opgeruimd. Ik kijk om me heen en geniet. Jongeren die met elkaar sporten, gewoon gezellig met elkaar kletsen en dan valt het me ineens op: geen enkele jongere zit op een mobiel. De telefoons liggen thuis!

Ik was gevraagd om een viering te leiden, maar voordat ik iets mag doen, volgt de jaarlijkse wedstrijd tussen de verschillende jeugdgroepen. Iedere groep moet op verschillende onderdelen laten zien wie het beste of snelste is. Ieder jaar kan dezelfde grote beker worden gewonnen. Als jouw groep wint, komt je naam op de beker te staan. Vooral de jongste groepen zijn enthousiast en gaan ervoor. Bij de oudere groepen voel je wat verlegenheid. Eigenlijk vinden ze het niet meer zo stoer, maar verliezen van je jongere broertje of zusje, dat wil je natuurlijk ook niet. Zo ontstaat er toch een wedstrijd. Een meisje van veertien jaar legt binnen een minuut alle 66 bijbelboeken op de goede volgorde. Daar kunnen veel volwassenen nog wat van leren.

Als alle onderdelen zijn afgerond, de winnaars bekend worden gemaakt, is het tijd voor de viering, in een tent, zonder beamer, zonder spektakel. Enkel twee muzikanten en een zangeres. De stilte, de manier waarop de jongeren aanwezig zijn, verwondert me. Ik proef eerbied voor wat we gaan doen. We zingen een paar liederen. Sommige jongeren zingen mee, anderen lezen mee. Er volgen een paar stellingen. Ze mogen gaan staan als ze zich herkennen en blijven zitten als dat niet zo is. Vervolgens vertel ik iets over eenzaamheid en verbondenheid en lezen we een fragment uit het leven van Jezus. We kijken naar de emoties van Jezus in dat verhaal en ik zie dat

verschillende jongeren en jeugdleiders ze herkennen bij zichzelf. Er volgt een lied, we bidden met elkaar en dan is het tijd voor de jaarlijks stiltewandeling. Tijdens de wandeling lopen ze alleen om tieners de gelegenheid te geven tot zichzelf te komen en misschien iets van God te ervaren. Dit keer mogen ze een steentje meenemen. Voor mij staat een grote bak met verschillende stenen. Groot, klein, glad, ruw, iedereen pakt een steen die bij hem of haar past, als symbool voor iets wat ze bij God willen brengen.

Midden in het bos waar de stiltewandeling doorheen gaat, staat een groot kruis. De jongeren mogen het steentje bij het kruis leggen en vervolgen de wandeling.

Uiteindelijk komen ze op een groot veld, waar ze worden opgewacht door hun eigen jeugdleader. De jeugdleader heeft een kort gesprek met de jongeren en aansluitend bidden ze met elkaar. Ik loop ontroerd dezelfde wandeling en realiseer me hoe belangrijk het is dat tieners herkenbare vormen hebben waarin ze

individueel en samen iets doen. Deze vormen helpen hen stil te staan bij hun emoties en geloof, zodat ze in hun hart geraakt worden.

ANKO OUSSOREN IS JONGERENWERKER EN ADVISEUR BIJ KERKPUNT

Kliederkerk is de Nederlandse naam voor Messy Church, een initiatief uit 2004 binnen de Anglicaanse kerk om de drempel tussen kerk en wijk/dorp te verlagen. In Nederland is de PKN de kartrekker van de organisatie. Het Leger de Heils is er op verschillende plekken actief mee, Evangelische kerken omarmen het en een enkele CGK, GKv en NGK verkennen het concept.

Kliederkerk

‘Wat is deze kerk leuk!’

Het is vijf voor twaalf als de eerste gezinnen aankomen bij de laatste Kliederkerk van het seizoen. Voor die tijd waren de gezinnen die meedoen aan de organisatie al bezig met dingen klaarzetten. Deze keer staan er vier plekken met activiteiten (hierna: stations) klaar om de bijbeltekst van vandaag te ervaren in voelen, proeven, ruiken, zien en horen.

Even na twaalf beginnen we met het openingslied. Na jaren het lied *Welkom* te hebben gezongen, is er dit seizoen een speciaal Kliederkerklied opgenomen door Trinity. Het nieuwe openingslied is nog niet zo bekend, dus alleen het refrein wordt voluit meegezongen. Het openingsliedje is een ijkpunt voor de kinderen. Evenals het liedje waar de Kliederkerk mee afgesloten wordt: *Ga in vrede*. Daarbij zitten de kinderen onder een spelparachute, als symbool voor de zegen die de kinderen ontvangen.

Met deze Kliederkerk sluiten we het vijfde seizoen af, waarin drie kerken samenwerkten voor de gezinnen uit de eigen gemeenten en voor geïnteresseerde gezinnen. De kinderen van het eerste seizoen, de tieners van nu, helpen mee en hebben ook zelf een goede tijd met elkaar, net als hun ouders en enkele grootouders. De sfeer is er een van meedoen en erbij horen. Als er gasten zijn, is de standaardreactie van hun kinderen: ‘Wat is deze kerk leuk!’ De jongste kinderen begrijpen niet in één keer waar het precies om gaat. Door de jaren heen worden ze stap voor stap ingewijd in het christelijk geloof. Anders dan bij een bijbelklas, waar kinderen en ouders een eigen weg gaan, gaat Kliederkerk met het hele gezin door die ontwikkeling heen. Kliederkerk is tegelijkertijd bijbelklas, toerusting én ondersteuning van ouders bij de geloofsopvoeding.

Kliederkerk maakt gebruik van de kracht van de herhaling bij het centraal stellen van de bijbeltekst. Via de vaste elementen en de afwisseling van de stations worden kinderen vanaf ongeveer drie jaar meegenomen in de bijbelteksten. De stations worden tijdens de viering gebruikt om een bruggetje te maken naar de tekst. Heel jonge kinderen herkennen dat meestal niet direct, maar naarmate ze ouder worden gebeurt dat wel of maken ze de bruggetjes zelf.

De bijbeltekst gaat over de verkenning van het beloofde land. Een van de stations bij deze Kliederkerk is ‘landje veroveren’ met bamboe speren. In de viering komt dit weer terug. De leiding vertelt hoe het speergooien ging. De verkenners kwamen terug met vruchten. Dus bij een ander station kunnen kinderen vruchten die in Israël groeien, schillen en proeven.

In de Kliederkerk gebruiken we deze ervaringen ook om herinneringen te activeren: ‘Weet je nog die keer dat we met suikercrème iets maakten?’ Dat ging ook over Mozes. De spontane reactie ‘Oh ja, de brandende braamstruik’ komt direct vanaf verschillende kanten uit de ruimte. Want al is de Kliederkerk op kinderen gericht, ook de jongeren en volwassenen krijgen de tekst op een intensievere manier mee.

PAUL SMIT IS JEUGDWERKADVISEUR BIJ KERKPUNT

Kloosterweekend met jongeren

‘Stilte is juist heel interessant’

Het bezoeken van een klooster klinkt niet als het meest spectaculaire uitje dat je met je jongeren kunt gaan doen na een jaar coronastilte. Jonathan Hoekstra, jeugdwerker in de Tabernakelkerk in Apeldoorn (NGK), deed het wel. Samen met de predikant van de GKv uit Apeldoorn ging hij met een groep jongeren naar Diepenveen, naar het oude klooster Nieuw Sion. Vandaag de dag is dit een spiritueel centrum, oecumenisch en uitnodigend voor iedereen.

Wat moet je in een klooster met zestien jongeren van pakweg rond de achttien jaar? Is dat niet vreselijk saai en stil? ‘Nee’, zegt Jonathan, ‘de conclusie van de jongeren was juist dat stilte heel interessant is en helemaal niet saai, want er gebeurt van alles, juist in de stilte!’

Direct na aankomst neemt het ritme van de vier vieringen van iedere dag de jongeren op. ‘Vooral die eerste viering op vrijdagavond toen we net aangekomen waren, maakte diepe indruk’, vertelt Jonathan. ‘De kaarsen, de rust, de liederen, de stilte en de gebeden maakten dat je los kon komen uit je jachtige leven van thuis en je richten op God.’ Zaterdagmorgen doen de jongeren bijbelstudie over Maria onder leiding van een katholieke broeder. ‘s Middags gaan ze helpen in het klooster: in de moestuin of de stallen. Aan het eind van de dag praten ze met elkaar door over hun ervaringen. Het is verrassend en ontroerend om te horen wat er bij de jongeren naar boven komt. Juist in de stilte, als al het dagelijkse rumoer

wegvalt, kom je eraan toe om over de essentiële dingen van het leven na te denken. Er is letterlijk tijd en ruimte om stil voor God te zijn en de vier gebedsmomenten helpen daarbij. Is het thuis niet vaak lastig, ook voor jongeren, om de discipline van geregeld bidden en bijbellezen vol te houden? Vaste momenten van stilte geven rust.

» Vaste momenten van stilte geven rust «

De laatste viering op zondagmiddag mogen de jongeren zelf verzorgen. Ze zoeken liederen en gebeden uit, lezen voor, zingen en maken muziek. Een bijzondere afsluiting van twee dagen in het klooster. Na deze retraite gaan ze weer het leven van alledag in. Het is mooi om te zien dat ze het klooster anders verlaten dan ze gekomen zijn. In die paar dagen is bij hen een verlangen gegroeid om ook thuis meer stiltemomenten in te bouwen. Ze willen ook volgend jaar graag terugkomen. Zo zijn er twee nieuwe rituelen geboren, allebei erop gericht om dichter bij God te leven.

PETRA KIKS IS JEUGDWERKADVISEUR BIJ KERKPUNT

Open dag

Opleiden. Dat doen we voor jou.

Zaterdag 30 oktober
10.00 - 15.00 uur

viaa.nl

hbo
TOP OPLEIDING
KEUZEGIDS
2021

Dé Hogeschool in Zwolle

OnderWeg elke drie weken op de mat of op je telefoon!

Hét blad voor mensen die God en de kerk liefhebben

Neem nu een abonnement, krijg tot € 11,50 korting én ontvang gratis *De hemel op aarde. Liturgie voor kerkgangers*. t.w.v. € 17,99

Een verdiepend boek dat helpt om het gesprek over liturgie zo te voeren dat je elkaar niet kwijtraakt, maar samen verbonden blijft in Christus.

‘Juist voor jongeren moeten we werk maken van rituelen’
(Ronelle Sonnenberg in *OnderWeg* 12)

Kijk snel op www.onderwegonline.nl/abonneren of scan de qr-code

Kees de Raijster
HEMEL AARDE
Liturgie voor kerkgangers

KerkPunt
kom verder in kerk-zijn

Samen op trektocht!

Langzaam maar lijken de beperkingen rondom corona minder te worden. Waar staan we dan als kerk? Hoe gaan we als gemeente samen verder en wat is daarbij ons fundament?

In het gemeentetraject 'Jezus' liefde ontvangen en doorgeven' vind je als kerk inspiratie om verder te gaan. Je trekt samen op met de Efezebrief als gids.

Ga voor meer informatie en aanmelding naar onze site. Daar vind je ook de materialen van de eerste maand om gratis uit te proberen.

www.kerkpunt.nl/trektocht

Covid-herdenking in Enschede

In kerkelijk Enschede klonk de oproep om op de laatste zondag van augustus, 29 augustus jl., aandacht te geven aan de impact die Covid heeft (gehad). Initiatiefnemers zijn dominee Alex Brinkman (PKN, bijzondere gemeente Bethel), Wubbo van Herwijnen en dominee Frederikus aan het Rot (respectievelijk GKv Enschede-Noord en GKv Enschede-Oost). Veel denominaties deden die zondag mee: vrijzinnig, Syrisch-orthodox, evangelisch, baptisten, CGK, NGK, GKv, PKN en ook de plaatselijke synagoge en de moskee. De datum is bewust gekozen: op 1 september zijn de scholen weer begonnen, maar het kerkelijk seizoen nog net niet.

Waarom zo'n herdenking: 'COVID-19 heeft ons allemaal geraakt. In iedere buurt zijn slachtoffers gevallen en iedereen heeft in zijn omgeving mensen die de ziekte gehad hebben. Veel levensvreugde en kansen zijn verloren gegaan. Dat is geen gesloten boek, nog altijd waart de ziekte rond en raakt het ons mensen', vermeldt de gelegenheidswebsite www.herdenkingcovid.nl. De website bevat ook het materiaal dat voor de dienst gebruikt werd, namelijk een preek over Jeremia 31:13 (uit de Bijbel in gewone taal): 'De Heer zegt: "Meisjes en jongens zullen vrolijk dansen, zelfs oude mensen dansen mee. Want ik maak een eind aan de rouw en het verdriet van mijn volk. Ik troost hen en maak hen weer blij."'

Het initiatief is opgevallen, misschien juist omdat het geboren is vanuit persoonlijke ervaringen met corona. Die kwamen ook aan bod in de dienst van Enschede-Oost (GKv). Via de website sprak burgemeester Onno van Veldhuizen

de bezoekers van de dienst toe, ook vanuit zijn eigen ervaring als coronapatiënt. Hij memoreerde onder meer de veranderingen die de ziekte bij mensen teweegbrengt, ook bij hem, als burgemeester en als mens. Dominee Frederikus aan het Rot: 'Na afloop was er veel waardering voor dit initiatief. Het filmpje van de burgemeester in de dienst sprak de mensen aan.'

Soepcafé in Arnhem

De Kruiskerk (NGK en CGK) en de Koepelkerk (GKv) in Arnhem werken samen in het Soepcafé. Dit café is er al sinds 2014, in de wijk Malburgen waar ook de Kruiskerk staat. Het is een speciaal café dat voortkomt uit de visie van de Kruiskerk: wees vanuit de liefde van Christus actief in de buurt. Er is een kring die het café organiseert, de kerkindebuurtkring. Op de derde woensdag in de maand is er in het café soep en zijn er broodjes en koffie/thee met chocola voor de mensen uit de buurt. Zij kunnen er in een ongedwongen sfeer genieten van het eten; er is alle tijd om met elkaar te praten.

De Kruiskerk organiseert nog meer missionaire activiteiten in de wijk Malburgen. Naast het Soepcafé zijn er ook nog een inloopcafé op zaterdagmiddag en een kledingcafé.

Samen één middagdienst

Oldehove, Grijpskerk-Niezijl, Aduard en Enumatil, vier gemeenten in het noorden van het land. Ze horen bij de classis Grootegast binnen de GKv. Hun ledental varieert van ruim 200 tot ongeveer 350 leden per gemeente. Ze merkten al voor de coronaperiode dat het bezoek aan de middagdienst terugliep en later helemaal wegviel. Binnenkort gaan ze weer van start, maar wel anders dan vroeger: de vier gemeenten houden een gezamenlijke middagdienst, afwisselend in een van de vier dorpen.

Vanaf vijf september is er een reeks van vier diensten over de eindtijd met als thema's: 'verlang je naar de nieuwe wereld?', 'het einde der tijden', 'toekomst voor de koning' en 'is het al bijna zover?'. Ook daarna gaan de gecombineerde middagdiensten door.

Op de junivergadering van de classis Grootegast is over samenwerking tussen classisgemeenten gesproken. Daar bleek duidelijk behoefte aan te zijn. Er werd gewezen op de al bestaande samenwerking tussen een aantal kerken in de classis; de vraag was vervolgens of die niet classis-breed gemaakt kan worden. Het initiatief van de vier kerken kwam ook uit deze gedachtewisseling voort.

NGK Wezep: grondig kinderwerk

Op zoek naar inspiratie voor de kinderclub? Landelijk is natuurlijk veel materiaal beschikbaar. Maar de Morgenster (NGK Wezep) ontwikkelt zelf materiaal – en plaatst dat op de eigen website. Ze doen dat op een heel zorgvuldige manier.

Een voorbeeld hiervan is het materiaal dat gebruikt werd voor de dienst van 8 augustus jongstleden. Die dienst ging over een voor kinderen lastig onderwerp: Hooglied 2:8-17. Bij dit tekstgedeelte speelt allereerst al de vraag waar dat bundeltje liederen in Hooglied eigenlijk over gaat: over twee jonge mensen of toch over Christus en zijn bruid, de kerk?

» 'Gaat Hooglied over twee jonge mensen?' «

De website kiest voor beide en legt een link met de gelijkenis van de tien meisjes uit Matteüs 25. Het thema is voor diverse leeftijdsgroepen uitgewerkt met steeds een verantwoording van de gemaakte keuzes. Die is terug te vinden in de aantekeningen per vers en in de doordenking van het gedeelte. Op de site zijn ook verwerkingen te vinden met werkbladen voor de kinderen en aanwijzingen voor de invulling van de kinderclub. Het is allemaal te vinden op ngk-wezep.nl/nieuws/.

De lente staat voor de deur

De zomer loopt ten einde. De herfst staat voor de deur. We gaan weer die donkere tijd tegemoet. En ik begin nu al te verlangen – ondanks de kleurenpracht die ons nog te wachten staat – naar die eerste frisse groene knopjes in de heggen. Er gaat iets hoopvol uit van die cyclus in de natuur. Maar wat het mensenleven betreft, de herfst confronteert mij altijd met de nietigheid van mijn eigen leven in de lijn van de generaties en de geschiedenis.

‘Maar ze [de schepping] heeft hoop gekregen, omdat ook de schepping zelf zal worden bevrijd uit de slavernij van de vergankelijkheid en zal delen in de vrijheid en luister die Gods kinderen geschonken wordt.’ (Romeinen 8:20b-21)

De dood – letterlijk en geestelijk – vormt een belangrijke notie in Paulus’ brief aan de Romeinen, vooral in de hoofdstukken 5 tot en met 8. In dit laatste hoofdstuk komt ook expliciet de schepping in beeld, een gestalte die gebukt gaat onder zinloosheid en vergankelijkheid. Zij deelt in de menselijke gebroken conditie. De donkere schaduw van de vergankelijkheid heeft de hele schepping in haar greep.

God of mens?

Deze passage over de schepping lijkt in Paulus’ rede bedoeld als een verbreding van het menselijke vergankelijkheidsperspectief: net als de mens is ook de schepping onderhevig aan vergankelijkheid. Die indruk wordt versterkt door het noemen van degene die haar aan haar zinloze toestand onderworpen heeft (vers 20). Op wie doelt Paulus? Sommigen menen: God, de enige die ook in staat is de hoop te vervullen die in hetzelfde vers wordt genoemd. God is ook degene die in Genesis 3:17 de aardbodem (HSV) vervloekt. Anderen denken dat Paulus doelt op de mens. Daarvoor is ook wat te zeggen: meer dan op het eerste gezicht lijkt, klinkt in deze passage juist de relatie tussen de toestand van de schepping en het menselijk handelen mee. In zekere zin is het allebei waar.

Barst

Inderdaad verwijst Paulus allereerst naar Gods vervloeking van de aardbodem, maar die was het directe gevolg van de allereerste zonde van de mens. Ook in de voorafgaande hoofdstukken van de Romeinenbrief is juist de notie van de dood steeds gekoppeld aan menselijke zonde. De barst in de relatie tussen de mens en zijn Schepper vertaalt zich door in de relatie tussen de mens en de rest van de schepping. Dit verband tussen de toestand van de schepping en het handelen van de mensen wordt mooi uitgewerkt in de niet zolang geleden verschenen brochure van Hans Burger: *Hoop voor een zuchtende schepping*. Geschapen naar Gods beeld kregen mensen een verantwoordelijke positie binnen de schepping waarvan zij zelf allereerst ook onderdeel zijn. Maar in hun onmacht om echt te leven als beeld van God trokken (en trekken) mensen de geschapen werkelijkheid mee in de gevolgen van hun zonde: verval en dood.

Levend organisme

Menselijke zorg voor de schepping is overigens niet hetzelfde als het beheer van een zaak, zoals een grote som geld, een connotatie die al gauw meekomt met het begrip ‘rentmeesterschap’. De niet-menselijke geschapen werkelijkheid is zeker geen ding, nog los van het feit dat de mens zelf ook voluit tot de schepping behoort. Door de eeuwen heen hebben mensen het wonder van Gods schepping bezongen. Psalm 104 is een prachtig oudtestamentisch voorbeeld. Mooi zijn ook de bekende hymnen van de hedendaagse Britse componist John Rutter. Dit is menselijke lof op Gods schepping.

» De schepping deelt in de menselijke gebroken conditie <<

Maar mooier nog zingt de schepping zélf, in haar volle breedte, Gods lof. Regelmatig klinkt in de psalmen een oproep aan allerlei schepselen - dieren, planten, elementen, landschappen en hemellichamen - om God te loven (bijvoorbeeld Psalm 148). In het Oude Testament wordt de geschapen werkelijkheid wel vaker gepersonifieerd (bijvoorbeeld Jesaja 1,2; Micha 6,1-2). De schepping is allerminst een ‘ding’. De aarde is vol levende wezens, de schepping is één groot levend organisme, geordend in een bijzonder mooi ecosysteem, waarvan wij zelf ook deel uitmaken en waarvoor wij op een unieke manier verantwoordelijkheid dragen.

Slavernij

Maar de verstoring in onze relatie met God verstoort ook onze relatie tot zijn schepping. Die verstoring werkt niet alleen door in de intermenselijke verhoudingen, maar ook in de verhouding tot de niet-menselijke schepping. De mens ging, los van God, voor zichzelf, met desastreuze gevolgen. Ook Paulus stelt in Romeinen 8 de schepping voor als een persoon en vermeldt hoe zij, niet uit eigen wil (vers 20), terecht kwam in een toestand van slavernij. Deze slavernij, veroorzaakt door het voor zichzelf gaan van mensen, wordt steeds meer en op

grote schaal zichtbaar. Het nieuwste rapport van het IPCC, het klimaatpanel van de Verenigde Naties, liegt er niet om. Het is een bundeling van al het recente onderzoek op klimaatgebied en zal dienen als basis voor klimaatbeleid van regeringen over de hele wereld. Klimaat staat met hoge urgentie op de wereldagenda, komend najaar in Glasgow weer. En dat is nodig ook. Mensen en met hen ook de rest van de schepping zijn ver van hun doel verwijderd geraakt.

» **Zorg voor de schepping is niet hetzelfde als beheer van een zaak** <<

Geruïneerd

Naar deze trieste realiteit verwijst Paulus met 'de schepping is aan zinloosheid onderworpen en verlangt naar bevrijding uit de slavernij van de vergankelijkheid'. De in Romeinen 8 genoemde vergankelijkheid is dus breder dan puur en alleen de gedachte aan sterfelijkheid en dood. Het Engelse woord *ruin* (teloorgang, verwoesting, puinhoop) komt misschien wat dichterbij de buurt. Mensen hebben Gods mooie schepping geruïneerd. De teloorgang van de schepping is onlosmakelijk verbonden met het destructieve,

op zichzelf gerichte handelen van mensen. In die zin lijdt de schepping in de volle zin van het woord aan de menselijke gebroken conditie, niet alleen *net als* de mens maar sterker nog, *door toedoen van* de mens is ook de schepping onderhevig aan vergankelijkheid.

Hoop

Gelukkig spreekt uit Romeinen 8 vooral hoop. 'Ik ben ervan overtuigd', schrijft Paulus, 'dat het lijden van deze tijd in geen verhouding staat tot de luister die ons in de toekomst zal worden geopenbaard' (vers 18). Het is iets waarnaar ook de schepping reikhalzend uitkijkt. Want dat het lot van de schepping verbonden is aan de gebrokenheid van de mens vindt een positieve tegenhanger in de verbinding van haar lot aan de vrijheid en de heerlijkheid die nog uitstaat voor Gods kinderen (vers 21). Die hoop op bevrijding werd realiteit in Jezus Christus, mens zoals door God bedoeld, hét beeld van God of eigenlijk God zelf. Hij is de uiteindelijke hersteller van de verhoudingen tussen God en mens en dus ook tussen het mensengeslacht en de rest van de schepping.

» **Onze hang naar 'meer' moet ruimte maken voor een hang naar 'minder'** <<

Om verder te lezen

Hans Burger, *Hoop voor een zuchtende schepping. Reflecties over lijden en ecologie bij Romeinen 8*. Willem de Zwijgerstichting (Baarn), 2020. Door de vele gespreksvragen per onderdeel leent de brochure zich ook goed voor verdere bespreking. Douglas J. Moo and Jonathan A. Moo, *Creation Care: A Biblical Theology of the Natural World, Biblical Theology for Life*. Zondervan Academic (Grand Rapids), 2018.

Om te beluisteren

Twee hymnen van de hedendaagse Britse componist John Rutter, uitgevoerd door het door hem opgerichte kamerkoor The Cambridge Singers, te vinden op YouTube.

- *All Things Bright and Beautiful*
- *For the Beauty of the Earth*

Verantwoordelijkheid

Maar dit ontslaat ons op geen enkele manier van onze verantwoordelijkheid. Juist niet. De hoop op een goede afloop heeft alleen realiteitswaarde gekregen. Het hangt niet van mensen af: God zelf zal voltooien wat Hij in Christus begon. Intussen is er dringend behoefte aan die mondiale klimaatop in Glasgow, aan het verzamelen van zoveel mogelijk wetenschappelijke kennis over wat er precies gaande is en aan manieren om daar goed op in te spelen. Op de geestelijke onderlaag is er een urgente behoefte aan mentaliteitsverandering en omkeer: onze hang naar 'meer' moet ruimte maken voor een hang naar 'minder', onze gerichtheid op onszelf voor een onverdeelde gerichtheid op God, in het spoor van Jezus Christus en door zijn Geest die ons helpt in onze zwakheid (v.26). Uit Romeinen 8 spreekt hoop: de lente staat voor de deur. Ik neem mij voor om in dit nietige leven in ieder geval bewuster mijn verantwoordelijkheid te nemen.

MYRIAM KLINKER-DE KLERCK IS DOCENT NIEUWE TESTAMENT AAN DE TUK

Lees-, kijk- en luistertips

VOOR GELOOFS- EN GEMEENTEOPBOUW

Samen lezen en leren

Hoe haal je meer uit het bijbellezen als gezin? In de rij van zinvolle verwerkingsmaterialen doet Wijnanda Hogendoorn een stevige bijdrage: maar liefst 25 weken lang kun je met je gezin aan de slag met haar *Samenleren I. Bijbellezen met het gezin. Van de zomer tot de Kerst*. Het boek biedt een dagelijkse korte overdenking met vragen en opdrachten. Op zondagen kun je meer tijd nemen met onder andere weetjes, een gebedsmoment of bijvoorbeeld een recept.

Het boek start in de zomer en bouwt op naar Kerst. Wie strikt wil zijn, had rond juli moeten beginnen met het verhaal van Abram. Maar de opbouw van het boek biedt voldoende ruimte om later in te stappen. Wie in oktober start, zal Ruth en David treffen. De titel belooft een vervolg en dat komt er ook. In het najaar verschijnt bij KokBoekencentrum *Samenleren II*, bedoeld voor de periode van nieuwjaar tot Pinksteren.

Jeugdouderling toegerust

Wie pas bevestigd is in zijn of haar taak als jeugdouderling of -diaken zal best behoefte hebben aan begeleiding en toerusting. Speciaal voor jeugdambtsdragers en taakgroepleden biedt de Protestantse Kerk een online training met startdata in

september, oktober en november. Tijdens drie interactieve bijeenkomsten van ieder twee uur ontdek en bespreek je hoe je je kunt inzetten voor jouw doelgroep. Dit gesprek voer je vanuit je roeping, je kwaliteiten en je opdracht in je gemeente. De trainingen worden gegeven door Martin de Groot, jeugdwerkadviser bij de PKN. De kosten bedragen € 60,00. Kijk voor meer informatie en aanmelden op www.protestantsekerk.nl/training/jeugdambtsdragers/.

Nieuw: podcasts van *OnderWeg* voor onderweg

Magazine *OnderWeg* heeft in samenwerking met LPB Media twee podcasts gemaakt. De podcasts duren acht tot tien minuten. De makers, Bram Beute en Leendert de Jong, praten met gasten over thema's die in *OnderWeg* aan de orde zijn gekomen, zoals 'houden van God' en 'zondebok'. De podcasts zijn te vinden op www.underwegonline/podcasts. Maar je kunt ze ook beluisteren via Spotify, Google Podcast of Apple Podcast.

De hemel op aarde

Liturgie is een kwestie van smaak, vinden veel mensen. Dat maakt het moeilijk om hierover een goed gesprek te voeren. Jammer, want liturgie gaat juist over de eenheid met Christus. Om het gesprek over liturgie te verdiepen en te voeden, schreef Kees de Ruijter *De hemel op aarde, Liturgie voor kerkgangers*. Het boek bevat uiteraard verwerkingsvragen. Je krijgt het nu cadeau als je een abonnement neemt op *OnderWeg*. Wil je ook familie en kennissen op deze mooie actie wijzen?

Naar aanleiding van dit boek organiseert Weet wat je gelooft op 16 september van 19.30 - 21.00 uur een interactief seminar met Kees de Ruijter en Anje de Heer. Hoe kijk jij naar de kerkdienst? Wat zegt liturgie over (je) geloof? En valt er inderdaad niet te twisten over smaak? Zijn dit ook jouw vragen? Geef je dan op via www.weetwatjegelooft.nl/studiebijeenkomsten/hemelopaarde.

Seks is een goede gave van God

Mag je wel of niet seks hebben voor het huwelijk? Een vraag die al decennialang klinkt. In mijn jeugd (jaren 90 en de zero's) was er veel taboe rond het onderwerp seks en relaties. Wat ik wel meekreeg, was de vage regel dat seks voor het huwelijk niet de bedoeling was. Een tijd lang dacht ik zelfs dat ik zou stoppen met geloven als mijn vrienden of ik seks zouden hebben voor ons huwelijk, want dan waren we niet meer welkom bij God. En dat terwijl seksualiteit en intimiteit goede gaven van God zijn. In de intimiteit tussen twee mensen, die samen een relatie hebben of opbouwen, kunnen we zelfs iets ontdekken over wie God zelf is.

De hardnekkige gedachte dat seks voor het huwelijk verkeerd of zondig zou zijn, gaat hand in hand met gevoelens van schuld en schaamte. Seks is zo ... (vul maar in) dat je daar niet mee bezig mag zijn voordat een beschermende huwelijksbelofte heeft geklonken. Dat reduceert seksualiteit tot een gebied vol angst om fouten te maken. Maar wat is seks eigenlijk en hoe moet seksualiteit in een relatie gewaardeerd worden? Wat kunnen we invullen op de puntjes? Wat zegt de Bijbel hierover?

Jongeren

Een onderzoek van EO-Beam uit mei 2020 onderstreept de relevantie van dit onderwerp. Uit dit onderzoek blijkt dat christelijke jongeren veel vragen en twijfels

hebben over de plek van seksualiteit in een relatie. Uit de resultaten van het onderzoek kun je ook afleiden dat jongeren ernaar verlangen om zuiver om te gaan met seksualiteit. Dit verlangen moeten we serieus nemen. Als we willen dat jongeren met een goed beeld van seksualiteit in relatie tot God opgroeien, moet er geen strakke norm klinken, maar moeten we het gesprek voeren over de waarden die horen bij seksualiteit en intimiteit.

Onverbloemd

Hét bijbelboek om na te denken over seksualiteit en intimiteit is het Hooglied. In dit boek ontmoeten we een 'hij' en een 'zij' die dol zijn op elkaar. Ze verwoorden hun liefde in onverbloemde, soms erotische, taal. In het Hooglied dansen de 'hij' en de 'zij' om elkaar heen, raken elkaar kwijt en

vinden elkaar weer. Het boek laat zich niet lezen als een lineair verhaal, van A naar B, maar het is circulair. Zoals de geliefden om elkaar heen dansen en naar elkaar verlangen, terwijl ze elkaar kwijtraken en hervinden, zo laat dit gedicht zich lezen. Wel maakt de ontwikkeling in de thema's helder hoe de dichter denkt over (seksuele) liefde.

Helpend bij Hooglied zijn de boeken van Rogier Burggraave. Hij is emeritus hoogleraar aan de KU Leuven en heeft in zijn functie van hoogleraar in de ethiek veel nagedacht over seksuele ethiek, bijvoorbeeld in zijn meest recente boek *Seksuele ethiek in dynamisch en kwalitatief perspectief*. Hij zoekt naar de balans tussen 'ideaal' en 'feiten'. Het ideaal gaat over wat het beste is om te doen, het ligt vaak hoger dan wat er feitelijk gebeurt. Het ideaal, wachten met seks tot het huwelijk, wordt vaak niet bereikt. Het ideaal werkt hier schuld- en schaamtegevoelens in de hand, terwijl degenen die wel seks hadden voor het huwelijk het juist nodig hebben om er eerlijk over te praten. De feiten helpen ons om over

het ideaal na te denken: mensen hebben het nodig om een ideaal te blijven nastreven. Dat is wat genade doet en brengt: een nieuwe kans om te streven naar de lat die de Bijbel altijd hoog legt. Burggraave constateert dat het ideaal en de feiten lang niet altijd samenvallen. Hoe erg is dat? Wat is de balans?

Tederheid

De manier waarop de geliefden in Hooglied over elkaar spreken, is prachtig. Hij zegt: 'Je bent zo mooi, vriendin van mij' en zij antwoordt: 'Wat ben je bekoorlijk.' Hoe de hij en de zij elkaar beschrijven, hoe ze over elkaar spreken en naar elkaar verlangen is in één woord samen te vatten: tederheid. Dit is ook een belangrijke term voor Burggraave. Tederheid gaat volgens hem over het geheel van de liefde tussen twee mensen die ruimte geven en krijgen voor wat ze nodig hebben. Tederheid gaat terug op een van de meest belangrijke vragen van het leven: 'Mag ik er zijn?' Als daarop een positief antwoord komt, is dat levensbevestigend en kan de liefde bloeien en groeien.

>>

>> Jongeren verlangen ernaar om zuiver om te gaan met seksualiteit <<

Laaiende vlam

Welke rol heeft God in seksualiteit en intimiteit? In het Hooglied is God is met name te vinden in hoofdstuk 8:6: 'De liefde is een vlamvend vuur, een laaiende vlam.' 'Laaiende vlam' kan ook vertaald worden als 'vlam van de HEER', een goddelijke vlam. Daar waar twee mensen geestelijk, emotioneel en lichamelijk één worden, zien we iets goddelijks gebeuren. In de liefde en het verlangen tussen twee mensen ervaren en leren we iets over de liefde en het verlangen dat God heeft. Allereerst is God liefde in zichzelf: Vader, Zoon en Geest, één grote ongreepbare liefdesdans. Zoveel liefde dat daaruit alles geboren werd. Onze wereld is uit liefde ontstaan. Op die uit liefde geboren wereld plaatste God vervolgens mensen en zorgde ervoor dat ze samen één konden zijn, met elkaar en met God zelf. De manier waarop God het allemaal heeft bedacht en gemaakt bevat een impliciete uitnodiging: 'Mag mijn goddelijke liefde de bron zijn van jouw relatie?'

Het refrein van Hooglied is: 'Wek de liefde niet, laat haar niet ontwaken voordat zij het wil.' Als in Hooglied 2:7 dit

refrein klinkt, wordt de liefde een gazelle genoemd, een dier dat snel bang is en dan wegrent. Waar het verlangen snel wil, wil de liefde juist langzaam. De liefde wil vertrouwdeheid, geborgenheid en veiligheid. Daar komt het woord tederheid weer terug. Tederheid zorgt ervoor dat de kwaliteit van de relatie centraal staat, daarbinnen heeft seksualiteit een zinvolle plek. Seksualiteit, alles van zoenen tot de geslachtsgemeenschap, moet relatiebevestigend en -bevorderend zijn, zo stelt Burggraave.

» Waar het verlangen snel wil, wil de liefde juist langzaam «

Geduldig opbouwen

Om seksualiteit en intimiteit een zinvolle plek te geven in de relatie, geeft Burggraave een praktisch kader van verleden, heden en toekomst. De tijd die je al samen hebt doorgebracht, je gedeelde geschiedenis, is je basis waarop je verder bouwt. Een relatie heeft ook een toekomst nodig: het vertrouwen en de intentie om bij elkaar te blijven. Vanuit het vertrouwen dat je de toekomst en het verleden deelt, leer je elkaar in het heden beter kennen. Je maakt samen mooie dingen mee, maar je maakt ook fouten en ruzie. Dat is prima, want je weet en vertrouwt erop dat je in de toekomst altijd opnieuw mag beginnen, elkaar opnieuw mag leren begrijpen, elkaar opnieuw mag aanraken.

Als je de toekomst nog niet ziet of als je nog geen gedeeld verleden hebt, is het verstandig om met sommige dingen te wachten, zeker met het vooruitgrijpen op de toekomst, met dat waarvan je kinderen kunt krijgen. Het kost tijd om een geschiedenis op te bouwen en samen te werken aan een toekomst waarbij je voor je ziet dat je bij elkaar blijft en waarin kinderen welkom zijn. De plek waar dit alles, volgens Burggraave, het meest tot zijn recht komt is het huwelijk. Maar dat moet geen harde lijn zijn. Het huwelijk zelf is ook een proces. Laat het daarom in vertrouwen over aan geliefden om het juiste moment te zoeken voor de lichamelijke eenwording en de huwelijksceremonie.

MARTIN-JAN HAGG WORDT BINNENKORT BEVESTIGD ALS PREDIKANT VAN GKV LEIDSCHER RIJN

Samenvatting en gesprekstips

Sleutelwoord voor een hechte relatie is het woord 'tederheid'. Door tederheid laat je de ander zien dat hij of zij er mag zijn. In een relatie waarin je een verleden deelt en een toekomst voor je ziet, past seksualiteit.

In gesprek met jongeren

- Laat merken dat je jongeren vertrouwt in hun verlangen naar zuiverheid. Begin niet met een waarschuwing, maar met een compliment.
- Spreek eerlijk over seksualiteit, niet alleen over de mooie kant ervan, maar juist ook over het feit dat het niet altijd vanzelf gaat. Net als het huwelijk is ook seks een proces. Het hoeft niet meteen goed te gaan.
- Voer het gesprek over de waarden die horen bij seksualiteit: complimenten, vertrouwen, eerlijkheid, kwetsbaarheid en tederheid.
- Voer het gesprek ook over de realistische kant van seksualiteit: het valt soms tegen, ruzie staat 'blootgeven' (tijdelijk) in de weg, je moet na afloop de lakens vervangen, je moet soms zin maken, het wordt gewoon.

Scan de QR-code voor het onderzoek van Beam.

Kleurrijke loofhutten

Overall op aarde zien we dat mensen vaste patronen volgen. Elke cultuur heeft bijvoorbeeld jaarlijks terugkerende feesten. Door de verschillende culturen binnen onze grenzen maken ook jongeren kennis met die feesten.

Een bekend voorbeeld is de color run, een vijf kilometer lange hardlooptocht waar de deelnemers bestrooid worden met kleurrijk poeder. Het gekleurde poeder staat onder andere symbool voor het verdwijnen van de verschillen tussen mensen. Het poeder als explosie van kleur geeft ook nog eens een geweldig vrolijk effect. Dat de color run een link heeft met het hindoestaanse holi-festival is voor de meesten niet belangrijk, het gaat om de vrolijkheid.

In de kerk gebruiken we geen gekleurd poeder om te symboliseren dat we voor God allemaal gelijk zijn. Voor christenen staat de uitnodiging die bij het avondmaal gedaan wordt voor deze werkelijkheid. Maar op dit punt zijn er natuurlijk wel verschillen. Voor rooms-katholieke kinderen geldt de uitnodiging vanaf ongeveer zeven jaar, wanneer ze voorbereid worden op de eerste communie. In een groot deel van de protestantse gemeenten mogen kinderen vanaf een jaar of zes meedoen; in gereformeerde kerken is meestal sprake van een koppeling aan het doen van belijdenis. Een jongere vertelde mij eens dat hij niet aangesproken werd door de avondmaalsviering in zijn gemeente. De volwassenen zaten met de rug naar de rest van de gemeente aan tafel. Dat gaf deze jongere een gevoel van uitsluiting, het tegenovergestelde van wat het avondmaal symboliseert. Hij vertelde ook over een viering die hij meemaakte in het buitenland waarbij hij zich wél betrokken voelde. Alle jongeren werden naar voren geroepen, zij kregen de handen opgelegd en ontvingen een zegen. Voor hem was dit een heel betekenisvolle ervaring.

Feest

Meedoen en erbij horen hebben impact op je verhouding tot de gemeente van Christus. Voor een tiener zijn vragen als: 'bij wie hoor ik?' en 'met wie kan ik meedoen?' twee van de belangrijkste elementen in het sociale leven. Zouden we daarom niet meer moeten nadenken over de symbolen en rituelen die we in onze kerken kennen? Zijn die aansprekend genoeg voor jongeren? Kunnen rituelen helpen om jongeren meer bij het geloof te betrekken? In de joodse geloofsopvoeding zijn meedoen en erbij horen verbonden met de grote joodse feesten.

» Zijn onze rituelen
aansprekend genoeg voor
jongeren? «

Is het denkbaar dat we elementen van deze feesten terugbrengen in het jongerenwerk en de eredienst? Je zou bijvoorbeeld samen met jongeren een loofhut kunnen bouwen. Het Loofhuttenfeest herinnert aan de veertig jaar die Israël door de woestijn zwierf en in tenten woonde. In de loofhut zit een bijzondere symboliek die vandaag, ook voor jongeren, betekenisvol is: we vieren feest in een wankel hutje. Dat hutje staat onder meer symbool voor ons menselijk leven dat kwetsbaar en wankel is. Toch is het, ondanks die kwetsbaarheid, feest omdat God met ons is. Het is een vrolijk feest, met veel zoete vruchten en een kleurrijk versierde binnenkant van de hut.

**PAUL SMIT EN ARJEN UIL ZIJN JEUGDWERKADVISEURS
BIJ RESPECTIEVELIJK KERKPUNT EN DE CGJO**

> De rubriek Jeugdwerk heeft een uitgebreide onlineversie. Dit online deel biedt extra verdieping, bronnen en adviezen om praktisch met het thema aan de slag te gaan. Ga naar www.onderwegonline.nl/jeugdwerk-OW712.

ROLIE BARTH, AUTEUR, FYSICUS EN EMERITUS PREDIKANT:

**‘Zonder kwetsbaarheid
is er geen
ontwikkeling’**

Je bent natuurwetenschapper en kiest er later toch voor om predikant te worden. Maar dan dwingt een ingrijpende ziekte je om een punt te zetten achter het actieve predikantschap. Vervolgens werk je vele jaren aan een boek over de verhouding tussen geloof en wetenschap, over schepping en evolutie. Dit is in enkele zinnen de levensloop van dominee Rolie Barth. ‘Bij mij heerste de overtuiging dat ik geborgen was bij God.’

‘**I**k ben opgegroeid in een gezin met vier kinderen, drie dochters en een zoon. We woonden in 's Gravendeel, dicht bij Dordrecht en waren lid van de Gereformeerde Kerken in Nederland die later zijn opgegaan in de PKN. Mijn vader was huisschilder, uit een familie van nogal technische mensen; mijn moeder was huisvrouw met een brede interesse, ze las veel. Ik ben getrouwd met Sita. Samen kregen we zes kinderen en later kleinkinderen. Toen we trouwden, werden we christelijk gereformeerd. Eind vorige eeuw, toen we in Houten kwamen wonen, maakten we de overstap naar de NGK.’

De niet alledaagse naam Barth, waar komt die vandaan?

‘Als je ver genoeg teruggaat, kom je uit bij een Duitse Barth die luitenant was in het leger van Napoleon. Hij is in Nederland achtergebleven en politieman geworden in 's Gravendeel.’

Je ging een bijzondere weg, van de techniek en de natuurwetenschap naar theologie. Later werd je predikant. Hoe ging dat?

‘Na de middelbare school ging ik naar de HTS. Ik heb fysische techniek gestudeerd. Met die opleiding ging ik aan het werk bij de stichting FOM wat staat voor Fundamenteel Onderzoek der Materie. Ik hield mij vooral bezig met zogenoemde plasmafysica die deel uitmaakt van het wereldwijde onderzoek naar kernfusie, het proces dat in de zon plaatsvindt waarbij energie wordt opgewekt. Mijn taak was om met behulp van optische meetinstrumenten – die wij ook zelf bouwden – de temperatuur van heel hete gassen te meten. Hierop ben ik ook gepromoveerd; de mogelijkheid om als HTS'er met relevante werkervaring

een promotietraject aan te gaan, was er toen nog maar kort.’

Zat dat gevoel voor techniek er al vroeg in?

‘Al op middelbare schoolleeftijd las ik veel pockets over techniek, over wat is elektriciteit en wat is DNA? Ik wilde dat weten, ik had een onderzoekende geest. Tegelijk las ik toen en vooral later veel in en over de Bijbel. Als dertiger heb ik mij daarom aangemeld voor een studie klassieke talen. Ik had echt iets van een roeping om de blijde boodschap te brengen en voelde mij daarin geleid door God. In ongeveer diezelfde tijd werd ik ziek. Het bleek te gaan om het Guillan-Barré Syndroom, een zeldzame ziekte waarbij na een griep of verkoudheid het afweersysteem de motorische zenuwen aanvalt waardoor de spieren niet meer goed functioneren. Zoiets zet je stil en levert, zeker na de keus voor

» **‘De overgang van het laboratorium naar de kerk was best moeilijk’** «

klassieke talen, grote vraagtekens op. Wat moest ik doen? Ik ben toch doorgedaan, hoewel ik weinig kon. Ik had pijn in mijn armen en rug en was snel vermoeid. In die tijd ben ik voor vijftig procent arbeidsongeschikt verklaard. Gelukkig kon ik voor een deel mijn werk blijven doen, ook mijn studie kon ik doorzetten.’

Je studie klassieke talen was bedoeld als opstapje naar een theologiestudie. Zette je die door, ondanks alle fysieke beperkingen?

‘Zo'n studie gaat voor iemand met mijn opleidings-

»»

achtergrond in etappes. Ik heb eerst een zesjarige studie theologie gedaan in de zogenoemde zaterdagopleiding. Ik kreeg gelukkig een aantal vrijstellingen op grond van vooropleiding en promotie. Daarna volgde een traject in het kader van de Theologische Studiebegeleiding van de NGK. Ook toen was het nog niet klaar. Met het oog op typisch kerkelijke vakken als dogmatiek en kerkgeschiedenis heb ik nog een jaar gestudeerd aan het Nederlands Gereformeerd Seminarie dat nu onderdeel is van de TU in Kampen. Pas daarna ben ik door een NGK-regiovergadering beroepbaar gesteld.'

En daarna werd je predikant.

'Nee. Ik heb lang gearzeld of ik die stap wel moest zetten. Ik had al preekbevoegdheid, dus ik preekte rond. Maar die laatste stap – ik was inmiddels 52 – was lastig, er speelde nogal wat. Niet alleen mijn fysieke toestand, maar ik voelde ook aan dat het een hele stap was, van in een groter team van collega's aan een concreet product werken naar de eenmanspost die de predikantsplek toch is. Uiteindelijk zette ik de stap, echt ook weer door het ervaren van een bijbelse boodschap: stap uit de boot. Dat heb ik gedaan. In 2004 ben ik gestart als predikant van de NGK Baarn/Soest, een kleine gemeente met zo'n honderd leden.'

Het is nogal een weg die je aflegde naar Baarn/Soest. Waarom deed je dit, wat drijft jou in je leven?

'Als ik terugkijk en daarover nadenk, zeg ik: wat vooral meespeelt, is mijn oudere verlangen om actief te zijn in kinderevangelisatie. Dat heeft weer alles te maken met de overtuiging dat God iemand vol liefde is, die voortdurend mensen uitnodigt om bij zijn gezin te horen. Vanuit dat verlangen heb ik meegewerkt aan campingevangelisatie; Sita en ik hebben elkaar daar leren kennen. Datzelfde verlangen zette mij later aan om actief te zijn in het opzetten van en werken met kinderclubs en bijbelkringen, gevolgd door de roeping om predikant te worden.'

Paste het predikantschap bij wat jij omschrijft als jouw drijfveer?

'Voor een deel niet. Ik werkte halve dagen. Je doet veel dingen alleen. Vergaderen is niet echt mijn ding. De overgang van het laboratorium naar de kerk was best moeilijk. Wat ik graag deed, waren gespreksavonden en vooral het werken met (belijdenis-)catechisanten. Een enkele keer kom ik mensen tegen die vanuit de ervaring als belijdeniscatechisant zeggen: "Dat is onze dominee." Wat ik ook heel mooi vond om te doen, was het leiden van de zondagse kerkdienst. Uiteindelijk ben ik maar twee-en-een-half jaar predikant geweest. In 2007 speelde het Guillan-Barré Syndroom namelijk voor de tweede keer op, sterker dan de eerste keer. Spieren raakten verlamd, ik lag met een dubbele longontsteking

vier weken aan de beademing. Ik herstelde wel, maar op een lager niveau dan ervoor. Daarna was duidelijk dat ik geen gemeentepredikant meer kon zijn. Korte tijd erna werd besloten om de NGK-gemeente Baarn/Soest op te heffen; de terugloop qua leden zette door.'

» 'Ik lag met een dubbele longontsteking vier weken aan de beademing' «

Ik kan mij voorstellen dat wat jij toen meemaakte erin hakte.

'Dat is zo. Toch overheerste bij mij de overtuiging dat ik geborgen was bij God. Psalm 23, die spreekt over Gods nabijheid in het diepe dal, vormde een soort anker. Als ik pijn voelde bij het bewegen, en dat was vaak het geval, dacht ik soms aan Jezus: "Wat moet Hij aan het kruis een pijn gehad hebben." Wat bij mij ook sterk speelde, was een gebed voor Sita of zij weer vreugde zou mogen ervaren.'

Daarna begon je aan het schrijven van een boek, over de schepping? Hoe kwam je daartoe?

'Ik ben er zo rond 2009 mee gestart. Maar het

denken erover begon al eerder, in de tijd waarin ik mij voorbereidde op een lezing bij mijn afscheid van het FOM-instituut. Daarmee wilde ik graag verder. Belangrijker was en is de drijfveer waarover we het gehad hebben: ik wil aan zoveel mogelijk mensen laten zien hoe mooi en gestructureerd de natuur is én dat God de schepper is. Beide zijn namelijk met elkaar te verenigen: de hele kosmos is schepping van God.'

Het is een ingewikkeld thema. Bovendien is dit gesprek niet bedoeld als 'gesprek over het boek'. Toch even dit: wat is de kerngedachte van het boek?

'Die gaat terug op 2005 toen ik bij de studentenvereniging Navigators bezig was met het bijbelhoofdstuk Jesaja 45. Daarin zegt God dat Hij de aarde geschapen heeft, "niet als chaos, maar om te bewonen". Mijn ontdekking, mijn stelling is dat de ontwikkeling van de kosmos zowel vanuit wetenschappelijk als vanuit bijbels perspectief beschreven kan worden in termen van een bouwproces. In de bijbeltekst gaat het om een "bewoonbare aarde". Daarom kun je de schepping van de wereld vergelijken met het bouwen van een huis. Daarmee bedoel ik de kosmos, in het bijzonder de aarde. De bewoners van het huis zijn de mensen, de dieren en de planten. Hoofdbewoner is de mens. Het is God die voor dit alles de stevige fundering gelegd heeft. Dat is de ene kant van die bouwmetafoor, het bijbelse perspectief. De andere kant, vanuit wetenschappelijk oogpunt bezien, is deze: overall in de kosmos en in de levende natuur zijn dezelfde wetmatigheden en dezelfde natuurkrachten, werkzaam, bijvoorbeeld de zwaartekracht. Ik zie hierin de trouw van God en ook zijn wijsheid: het is zijn programma geweest voor alle ontwikkeling in de kosmos en dat is het nog steeds.'

Wat betekent dit voor dat heikele punt, de relatie tussen geloof en wetenschap?

'Dat beide – geloof en wetenschap - als het om de schepping gaat op een natuurlijke manier met elkaar verbonden zijn; ze hebben een gemeenschappelijk element, de bouwmetafoor. Concreet betekent dit dat er sprake is van een voortgaande schepping die van het begin tot het einde doorloopt. De natuurwetenschap geeft ons veel kennis over die ontwikkeling, maar ze kan niets vertellen over de bedoeling en de zin van het leven. Juist daar begint het verhaal van de Bijbel over de relatie tussen God en mens.'

Nu zijn er de laatste jaren in christelijke kring nogal wat boeken over de schepping verschenen. Waarom wilde jij er daaraan nog een toevoegen?

'Dat heeft met een andere drijfveer in mijn leven te maken, namelijk het steeds weer nadenken over en

bezig zijn met het lijden in de wereld. Dat bleef in die boeken liggen. Daarom heb ik dit bewust meegenomen. Vrijwel altijd worden in het christelijk geloof het lijden en de gebrokenheid in het leven gezien als gevolg van de zondeval. Mijn stelling is dat dit anders ligt; ik denk dat de gebrokenheid in het leven een intrinsieke kwetsbaarheid in de schepping zelf is. Natuurlijk zeg je zoiets niet zomaar: ik heb er zo secuur en zuiver mogelijk naar gekeken, mede met gebruikmaking van het vak dat ik jarenlang uitgeoefend heb, de fysica. En in die zoektocht ontdekte ik dat de ontwikkelingsmogelijkheden van de materie onlosmakelijk verbonden zijn met kwetsbaarheid, kort gezegd: zonder kwetsbaarheid geen ontwikkeling.'

» 'Er is sprake van een voortgaande schepping' «

Voldoende stof tot nadenken dus, voor wie dit leest of kennisneemt van het boek. Iets anders: jij bent predikant, je preekt rond. Gaat zo'n preek weleens over de schepping, over het begin van Genesis?
'Ja, ik preek daar regelmatig over.'

Wat is dan de hoofdboodschap van die preek?

'Daarin noem ik ook dat God degene is die de kosmos, het heelal, geschapen heeft en daarvoor de fundering aanlegde. Maar centraal staat dat de mens een wezen is dat door God beademd wordt, al vanaf het ontstaan van ons leven. Beademd door God en door Hem gekend. Hierin komt het unieke van die hoofdbewoner van het hele bouwwerk terug, dat de mens door God wordt aangesproken. Dat gebeurde al bij Adam en Eva en het gebeurt nog steeds.'

LEENDERT DE JONG IS HOOFDREDACTEUR VAN ONDERWEG

De titel van het boek waarover het in dit gesprek gaat, is *De kosmos en het leven, een Meisterwerk*, een uitgave van Buijten & Schipperheijn.

Morele dilemma's in het volle licht

Op een dag zit de Amerikaanse schrijfster Janet Lewis (1899-1998) muurvast, ze komt niet verder met het verhaal waaraan ze werkt. Haar man, de dichter Yvor Winters, reikt haar een oud juridisch boekwerk aan: *Famous Cases of Circumstantial Evidence*, geschreven in 1874 door ene March Phillips. Lewis wordt zo gegrepen door de rechtszaken die daarin beschreven staan, en die beslist worden door zogenaamd indirect bewijs, dat ze er drie romans aan wijdt.

Vorig jaar verscheen bij de Uitgeverij Cossee het eerste deel in vertaling: *De vrouw van Martin Guerre*. Lewis schreef dit boek in 1941, over een Franse zaak waarin een dubbelganger een hoofdrol speelt. Deze zomer ligt het tweede deel in de winkel: *Het proces van Sören Qvist* uit 1947, in een vertaling van Paul van de Lecq.

Het verhaal speelt aan het begin van de zeventiende eeuw. Sören Qvist is Luthers predikant in een dorpje in Jutland, in het noorden van Denemarken. Het is de tijd waarin een dorpspredikant er nog een halve boerderij op na houdt om van te leven. Qvist is een oprecht en vroom christen - daarvan is de hele gemeenschap overtuigd - een geliefd predikant. De dominee worstelt ook met driftbuien, met moeite houdt hij zijn emoties onder controle. Gelukkig is

het al jaren niet meer tot een uitbarsting gekomen. Op een dag komt Morten Bruus de studeerkamer van de dominee binnen. Bruus is de meest gehate man van het dorp, vanwege zijn achterbakse

›› ***De duivels van Qvist ontbinden zich opnieuw*** ‹‹

manieren om veel geld te verdienen. Qvist is op zijn hoede. Morten Bruus heeft een bijzondere vraag voor de dominee: of hij met diens dochter Anna zou mogen trouwen. Qvist reageert beslist, daar

kan geen sprake van zijn, Anna is de gedoodverfde huwelijkskandidaat voor magistraat Tryg Thorwaldsen. In zijn boosheid zet hij Morten hardhandig de pastorie uit. Vrij kort daarna verloven Anna en Tryg zich. Intussen is Niels Bruus, de jongere broer van Morten, bij de dominee op de boerderij komen werken. Hij bood zich aan, de dominee aarzelde, maar besloot de man een kans te geven. Tussen Niels en de dominee botert het niet en de duivels van Qvist ontbinden zich opnieuw.

Als Morten op een dag meldt dat zijn broer verdwenen is en dat hij zeker weet dat hij vermoord is, zit Qvist in een lastig parket, vooral als er een lijk in de pastorietuin begraven blijkt te liggen dat van Niels zou kunnen zijn. Qvist is overtuigd van zijn onschuld, maar begrijpt ook dat hij de schijn tegen heeft. Ook Tryg komt in een moeilijke positie terecht, hij moet rechtspreken over zijn aanstaande schoonvader. Als hij Qvist vrijspreekt, is de hoon van het dorp zijn deel. Veroordeelt hij de predikant, dan zal de doodstraf voltrokken moeten worden en is zijn droom om met Anna te trouwen voorbij.

>> **Voldoet het indirecte bewijs in deze zaak?** <<

Als lezer weten we dan al dat Niels Bruus jaren later terugkeert in het dorp en dat het lijk in de tuin van de pastorie van iemand anders moet zijn. Morten heeft dus op een gruwelijke wijze wraak genomen. Door hiermee het verhaal te beginnen, zet Lewis de morele dilemma's van de personages in het volle licht. Dat maakt dit boek ongemeen boeiend, ook omdat je weet dat het op werkelijkheid gebaseerd is. Het hele dorp leeft mee met de zaak. Voldoet het indirecte bewijs in deze zaak? Vooral Sören Qvist groeit in zijn rol als verdachte uit tot een indrukwekkend moreel baken. Als hij de kans krijgt aan zijn berechting te ontkomen, kiest hij daar niet voor. Hij brengt in dat hij weleens slaapwandelt, dus mogelijk heeft hij toen iets gedaan wat hij nu niet meer weet. Als hij op het schavot staat, houdt hij een korte preek over de tekst: 'Wie zichzelf overwint, is sterker dan wie een stad inneemt.'

ARIE KOK IS AUTEUR EN JOURNALIST

Naar aanleiding van:

Janet Lewis, *Het proces van Sören Qvist*. Amsterdam (Cossee), 2021. 304 pagina's, €24,99, 9789059369771.

In het kort

- Historisch karakter maakt verhaal extra boeiend.
- Herkenbare en boeiende personages.
- Treffende natuur- en sfeerbeschrijvingen.
- Boeiende uitwerking van het thema 'gerechtigheid'.

Samen apart of apart samen?

Een column voor bladzijde 38 in een jeugdspecial... Welke jongere neemt nog een nummer van *OnderWeg* ter hand? En als dat al gebeurt – waarvoor lof! – welke jongere komt dan tot bladzijde 34? Maar wacht, misschien begint die jongere achterin te lezen. Dan heb ik toch nog een kans! In de kerkdienst komen oud en jong elkaar tegen. Maar ontmoeten zij elkaar ook echt, doen zij ook echt sámen met de dienst mee? Of komen zij weliswaar samen, maar zijn ze toch apart? Die gedachte bekruipt mij soms, zeker wanneer de liturgie wel erg eenzijdig op óf jong óf oud is gericht. Dat geeft onderling vervreemding: toch apart dus. In de Bijbel lezen we over oude mensen die op de pleinen van Jeruzalem tot rust komen en over kinderen die op diezelfde pleinen heerlijk spelen (Zacharias 8:4,5). Ze genieten van elkaar: profetie van het komende heil. Maleachi, heel dicht bij dat heil, rept over harten van ouderen en jongeren die naar elkaar worden toegebogen (4:6). Als de Geest wordt uitgestort, lezen we dat de visioenen van jongeren gepaard gaan met dromen van ouderen. Alle reden dus om in de gemeente niet samen apart, maar echt samen te zijn.

» Laten we in de gemeente maar apart zijn «

Ik ben vanaf mijn 21e eerst als wiskundeleraar en later als predikant veel opgetrokken met tieners. Ik heb daar altijd erg van genoten. Meer en meer leerde ik van hen - met de ramen van de ruimte waarin wij zaten bij wijze van spreken goed dicht, dat beloofde ik hun. Ik hoorde nogal wat geheimen, maar ik hoorde ook geestelijke frisheid. Hopelijk leerden zij ook iets van mij, ook toen ik meer en meer doorschoof in leeftijd en een soort opa-dominee werd. Hoe dan ook: wat is het belangrijk dat oud en jong voor elkaar openstaan en de geestelijke dingen sámen beleven. Dat is in onze samenleving heel apart: wat een diepe kloven tussen oud en jong. Maar laten wij in de christelijke gemeente dan maar apart zijn: apart samen namelijk. Op zondag en door de week.

DINGEMAN QUANT IS EMERITUS
PREDIKANT IN DE CGK

GS en LV behandelen kerkorde

In september, oktober en (mogelijk) november zullen de Gkv-synode en de Landelijke Vergadering van de NGK gezamenlijk het voorstel voor een nieuwe kerkorde behandelen, nu dat door de corona-ontwikkelingen weer mogelijk is. De GS en LV zullen ook besluiten nemen over de naam die de kerken na de hereniging zullen aannemen, het verdere tijdspad naar de hereniging en de nieuwe regionale indeling.

Prof. drs. J.P. Lettinga overleden

Op 26 augustus 2021 is prof. J.P. Lettinga, emeritus hoogleraar aan de Theologische Universiteit Kampen, op 100-jarige leeftijd overleden. Hij doceerde van 1952-1987 Bijbels Hebreeuws en Akkadisch, Bijbels Aramees, Syrisch, Bijbelse Oudheidkunde en Tekstgeschiedenis van het Oude Testament. Sinds 2004 was hij lid van een gemeente die deel uitmaakt van de Gereformeerde Kerken Nederland.

In memoriam

Op www.underwegonline.nl zijn in memoriam's geplaatst van de overleden predikanten M. van Veelen (NGK) en K.J. Kapteyn (GKv). In het zoekvenster de naam van de predikant invoeren.

Komen en gaan

Aangenomen als gemeentepredikant naar GKv Zaltbommel: M. Tel, die al als predikant met bijzondere opdracht (geestelijk verzorger Brabantzorg) aan de gemeente is verbonden; naar GKv Leidsche Rijn: kandidaat M.J. Hagg (Amersfoort).

Afscheid wegens emeritaat van GKv Zeist-De Bilt als geestelijk verzorger Verpleeghuis De Wijngaard: C. van Breemen. Hij diende de GKv-gemeenten van Avereest-Dedemsvaart (vanaf 1982), Heerenveen (vanaf 1988) en Zeist-De Bilt (vanaf 2000).

Verbonden aan GKv Mussel: F. Rinkema (GKv Katwijk); aan Lasonderkerk (NGK), Enschede: J.M. Mudde (NGK Wilhelminakerk, Haarlem); aan Levend Water (GKv Almere): Z. van Hijum (NoordhavenKerk, GKv Zevenbergen).

Redactionele versterking

Per 13 september treedt Els Veurink toe tot de tweekoppige hoofdredactie van *OnderWeg*. Zij neemt de plaats in van Esther de Hek. Els Veurink werd april jongstleden door het bestuur benoemd. Na een opleiding Taalkunde werkte zij voor enkele uitgeverijen waaronder Vuurbaak. Sinds 2012 is zij vanuit haar tekstbureau actief voor diverse opdrachtgevers. Op pagina 9 staat haar eerste (hoofd)redactionele column.

Namens de redactie, Leendert de Jong

OnderWeg online

> Op Twitter

Jan Ophoff @OphoffJan

Mooi nummer @onderwegonline over rust. @brambeute over de bevrijdende gedachte: ik ben God niet. Voor mij was dat: ik ben niet overal verantwoordelijk voor.

Magazine OnderWeg @onderwegonline · 9 aug.

'Ons hart kent geen rust, tot het rust vindt in U', zei Augustinus.

Nummer 11 van OnderWeg heeft als thema 'Gelukkig, ik ben God niet. Rust zoeken'. Een passend thema om over na te denken in of na een vakantieperiode.

Vanaf 14 augustus op je mat of online te bestellen.

13

VOORUITBLIK

DURF EEN SPEELSE KERK TE ZIJN

- Anderhalf jaar corona heeft z'n weerslag op het kerkelijk leven. We signaleren veranderingen, maar hoe blijvend zijn die?
- We zoeken naar wat nu 'typisch coronacrisis' is en blikken vooruit. Waar staan we en waar willen we naartoe?
- Ontmoeting met 'bladvrouw' Thea Westerbeek. Wat spreekt haar aan in de 'bladenwereld' en wat ziet zij als haar levensmissie?

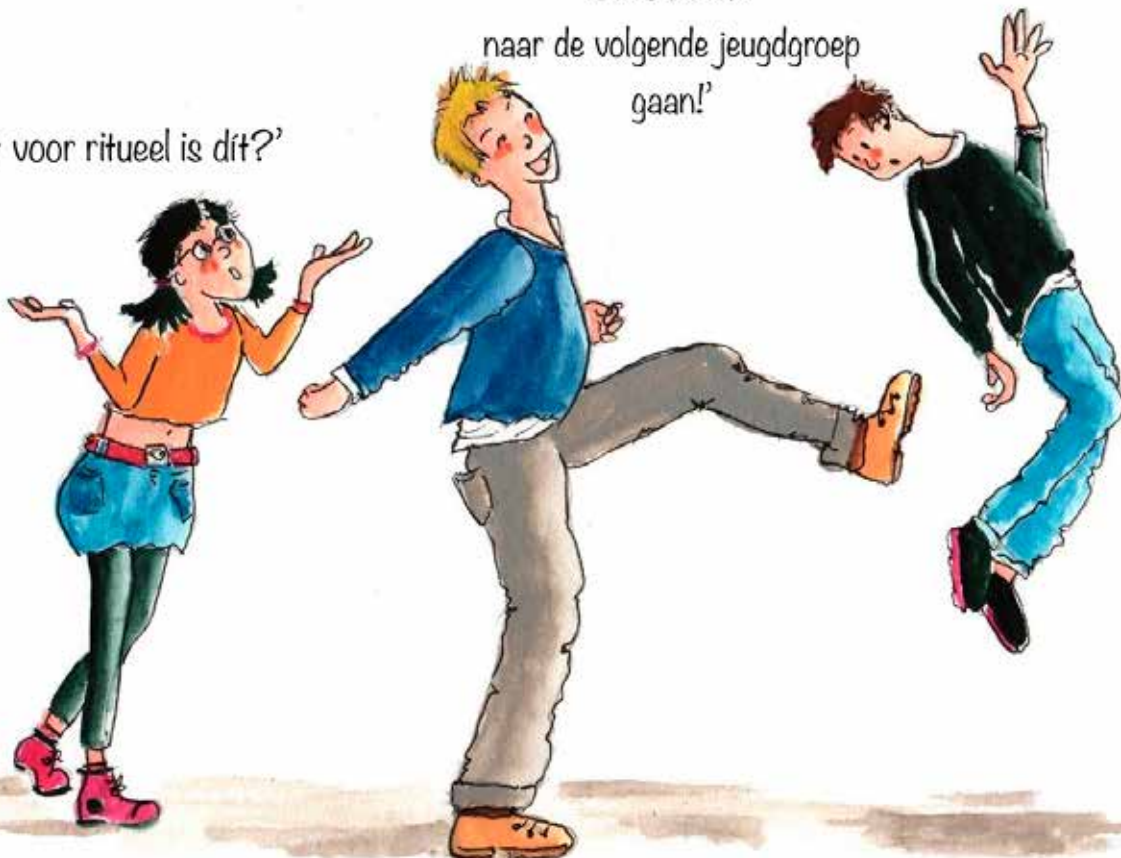
De volgende editie van OnderWeg verschijnt op 2 oktober

'We vieren dat jullie

EINDELIJK

naar de volgende jeugdgroep gaan!'

'En wat voor ritueel is dit?'

Geloven is voor iedereen! Gods waarheid steeds opnieuw ontdekken doe je dan ook samen, jong en oud. Dat samen doen was nogal lastig in coronatijd. Maar gelukkig, we merken nu het weer kan een verheugend grote belangstelling om echt bij elkaar te komen voor club, kring en catechesegroep.

Groeien doe je samen

Uitgeverij Buijten & Schipperheijn biedt, samen met Kerkpunt, Micha Nederland en veel individuele auteurs allerlei materialen om samen aan de slag te gaan. Analoog en digitaal. Voor de allerkleinsten en voor volwassenen. Voor gewone bijzondere en voor extra bijzondere mensen. Voor enthousiaste gelovigen, voor twijfelaars en voor belangstellende ongelovigen.

Buijten & Schipperheijn Motief
Amsterdam

www.buijten-motief.nl – 020 - 524 10 10 – In de boekhandel

Voor meer informatie kunt u deze websites raadplegen:

- www.lerenindekerk.nl
- www.follow-up.nu
- www.geloof.nu
- www.buijten-motief.nl

VOOR DE JONGSTE KINDEREN
De Bijbel, het boek van Jezus Deze bijzondere kinderbijbel voor kinderen vanaf 4 jaar is er al een tijdje, maar blijft geliefd, omdat hij prachtig laat zien hoe de hele Bijbel vertelt van Jezus.

Joep en Jess Twee vriendjes, een jongetje en zijn knuffelbeest, beleven mooie avonturen, waarin ze van alles ontdekken over hun hemelse vader. De verhaaltjes rijmen, zodat ze gemakkelijk in het gehoor liggen. Gemaakt door **Lydia Kim-van Daalen** (tekst) en **Yeree Nam** (illustraties). **SPECIAAL** is gebaseerd op Psalm 139. **WEES NIET BANG!** vertelt dat God alles weet en voor alles zorgt. Daarom zijn we veilig bij Hem.

VOOR KINDEREN OP BASISCHOOLLEEF TIJD
Spoorzoeken Kinderen van 8-11 jaar ontdekken de grote lijnen en geschiedenis van de Bijbel. Door een prachtige tijdlijn en creatieve werkvormen vergroten ze hun Bijbelkennis.

De goede helper Tom en Eva worden dapper samen met de goede Helper. Dit boek laat in avontuurlijke verhalen aan kinderen zien hoe ze met de hulp van de Heilige Geest veerkracht kunnen leren. In de vijftien avonturen van Tom en Eva maken ze van alles mee en leren ze met tegenslagen omgaan. Geschreven door **Sanne Lingstuyl** en geïllustreerd door **Anne-Brechtje van de Geest**.

Kleur je wereld groen De schepping is prachtig! Genesis vertelt van alles over hoe God in zes fases de wereld heeft geschapen en alles wat daarin zit. Kinderen vinden het belangrijk om goed voor de schepping te zorgen en dit prachtige lees-, kijk- en doe-boek helpt ze om daar meer over

te weten te komen en om zelf aan de slag te gaan. Het boek is geschreven en geïllustreerd door **Theanne Boer**, **Linda Verholt** en **José Korsaan**. Een Michaboek.

VOOR TIENERS
Follow Up Een complete leeromgeving die jongeren aanspreekt en die catecheten ondersteunt. Met *Follow Up* wordt door verschillende kerken binnen de GkV, NGK, CGK en PKN al jaren gewerkt en periodiek wordt deze methode vernieuwd. De leefwereld van jongeren verandert snel en de manier waarop we ze onderwijzen binnen de kerk ook. Het is belangrijk dat jongeren de dingen leren waar ze op dat moment aan toe zijn. **José Korsaan** en **Corjan Matsinger** hebben het eerste deel van *Follow Up* opnieuw geschreven. Het heet **GELOVEN IS...** Voor de jongeren is er een werkboek, **JOURNAL**, en voor de leiders/catecheten een **GIDS VOOR GIDSEN**. Ook is er een toolbox met leermiddelen.

Geloof.nu Methode voor geloofs- onderwijs. Bijbelstudie en geloofsleer ineen. Informatie op www.geloof.nu.

Belong Opgezet vanuit de vragen van tieners: Wie ben ik? Waar hoor ik bij? Hoe doe ik ertoe? Wat geloof ik zelf?

VOOR JONGVOLWASSENEN
Open Ontdekkend Bijbel lezen voor jongeren in twee delen: deel 1 Bijbelse personen, deel 2 Bijbelboeken.
Tafelgesprekken Een eigentijdse cursus over de weg van Jezus, geschreven door **Gert-Jan Roest**.

VOOR BIJZONDERE MENSEN
Bijzonder Een doos vol catechesemateriaal voor mensen met een verstandelijke beperking.

Joep en Jess gaan samen spelen,
Op het veldje, in het gras.
't Is al lekker warm nu buiten,
Dus ze kunnen zonder jas.

NIEUWE TESTAMENT

DE KERK ONTSTAAT